
PROTIV LIBERALNOG REVIZIONIZMA

NEBOJŠA JOVANOVIĆ

Slijedom ljubazne sugestije urednika *Reči Dejana Ilića*, tekstovima “Bespuća politološke zbiljnosti” i “Druga smrt antifašizma”, koje supotpisujem s Damirom Arsenijevićem, dodajem nekoliko napomena o okolnostima pod kojima smo ih napisali i na koje želimo svratiti pažnju.

Šlager “konsocijacijsko rješenje za Bosnu i Hercegovinu”, koji se već dvije godine pjeva po cijelom nizu medija “u regiji”, potaknuo nas je na analizu hegemonog postseferjotskog ideološkog obrasca kojeg ovdje označavamo kao *revizionizam*, i strateški svodimo na formulu *antisocijalizam/antikomunizam plus antijugoslavenstvo*. Želeći podsjetiti na činjenicu da revizionizam nije nikakva ekskluzivna odlika desnice, u ovim se tekstovima nismo usredotočili na poslovični revizionizam nacionalističkih jastrebova i crkvenih šišmiša, nego na revizionizam na koji nailazimo na, naizgled, suprotnom kraju ideološkog spektra, odakle dolazi i medijski najvidljivija kritika etnonacionalizma. Riječ je o inteligenciji koja, nastupajući s pozicije “građanske kulture”, za sebe tvrdi da s onu stranu utjecaja ideologije stoji u izravnom kontaktu sa samom istinom društvene stvarnosti, te iz tih svojih metaideoloških nebesa napada postjugoslavenske nacionalizme tako što ih izjednačava s jugoslavenskim socijalizmom (kako su u pitanju naprosto *barbarstva naše desnice i ljevice*, svaki *antifašist nužno treba biti i antikomunist*, da se poslužimo pravdeničkim frazama Ive Banca).

Taj obrazac građansko-liberalnog revizionizma nije nov, štoviše, razmetljivo je prisutan u nekima od najuglednijih djela liberalističke misli 20. stoljeća. Analizirajući antiutopijsku oštricu u djelima Hannah Arendt, Isaiaha Berlina i Karla Poppera, Russell Jacoby podsjeća da je jedna od

glavnih odlika njihovog intelektualnog angažmana bila stanovita ekvidistanca prema fašizmu i komunizmu/marksizmu; pa ipak, pogleda li se pozornije, ta je ekvidistanca prikrivala činjenicu da su se u žarištu njihovih osuda totalitarizma po pravilu nalazili marksizam i komunizam, ne fašizam i nacizam.¹ O sličnu *ekvidistancu-koja-tonije* često se saplicemo na tzv. “sarajevskoj intelektualnoj sceni”: tako jedna podtrebevička “moralna vertikala” obznanjuje da su dva najveća ideološka zla 20. stoljeća nacionalizam i komunizam; jedan drugi intelektualni titan tvrdi da je ZAVNOBiH tek “lukavstvo uma”, podrazumijevajući pod tim, da prosti Hegel, najobičniju prijevaru; trećeg ne brine toliko pokojna zavnobihovska obmana koliko aktualni “neokomunizam Evropske Unije”; četvrti proziva antifašistički “fluid bratstva i jedinstva” kao najcrnju povijesnu zabludu, i to samo nekoliko dana prije nego će primiti nagradu koja nosi ime pjesnika koji je upravo za tu “zabludu” žrtvovao svoj život. Da bi u svemu tome uživali, Bosanci i Hercegovci ne moraju poput svojih susjeda gledati televizijske prijenose iz državnog parlamenta: dovoljno je otići na okrugli stol ili konferenciju gdje nastupaju “civilnodruštveni intelektualci”, ili otvoriti novine u kojima te “vertikale” zarađuju kao kolumnisti nadahnuti nostalgijom ili filozofijom etničkih komora. Sve te naše *bijele mrtve muževe* rasprava o konsocijaciji samo je osvijetlila nešto jače u njihovom antiljevičarskom *full montyju* liberalnog cinizma, i to je, podvucimo, njezino glavno kolateralno dobro.

Kako u današnjem postjugoslavenskom političkom prostoru teško da išta može biti zazornije od poziva na antirevizionizam, taj smo poziv odlučili upakirati u najzazorniju publicističku formu: u pamflet. Kako je pojam “pamflet” već neko vrijeme najpejorativnija oznaka koja se može prišiti nekom tekstu, svojevrsna šifra za potpunu metastazu onoga što je Nabokov zvao “tematsko smeće”, ovi su tekstovi i poziv na rehabilitaciju pamfleta. No, ta rehabilitacija nikako ne bi trebala ići u smjeru odbacivanja optužbe koju smo upravo parafrazirali. Posve suprotno, kvalifikacija o pisanju koje za cilj ima određenu ideološku intervenciju mora biti preuzeta, dok je ono što trebamo problematizirati pozicija sa koje se postojanje političko-ideološke žaoke nekog teksta prepoznaje kao njegov nedostatak, tj. sa koje namjera da nešto hoćemo kazati *sada* što većem broju ljudi (George Orwell tvrdi da je upravo to “bit pisanja pamfleta”)² postaje problematična i sumnjiva.

1 Vidi Russell Jacoby, *Picture Imperfect: Utopian Thought for an Anti-Utopian Age* (New York: Columbia UP, 2005), poglavlje 2.

2 Vidi George Orwell, “Pamphlet Literature”, u *The Collected Essays, Journalism, and Letters of George Orwell, vol. 2: My Country Right or Left, 1940–1943*, uredili Sonia Orwell i Ian Angus (Jaffrey, New Hampshire: Godine/Nonpariel Books, 2000), 283–285.

Ako je pamflet ovdje i sad poreknut od strane glavnih institucija u polju publicistike, to nikako ne znači da u tom polju nije djelatan: šta je kolumna nego pamflet upakiran u novinski papir, a kasnije najčešće još i prepakiran kroz “oknjiženje” u kakvu zbirku eseja? Odnosno, nije li kolumna, taj Žanr suvremenog *infotainmenta*, svojevrsni simptom koji spaja orwellovsku “bit pisanja pamfleta” s njezinim istodobnim poricanjem (“pamflet je žanr koji je posve nespojiv s ideologijom profesionalnog novinarstva, s nepristranošću, objektivnošću, itd.”)?

Kako, dakle, doskočiti kolumni koja krije svoj pamfletski rep? Ovim tekstovima odgovaramo: pamfletom koji ne skriva svoje teorijske uši.

Četrdesetak godina nakon što ga je artikuli-
rao politički teoretičar Arend Lijphart, pojam
“konsocijacijska demokracija” postao je najpopular-
nija mantra u jednom dijelu *ex-seferjotske* inteli-
gencije koji razmatra krizu u Bosni i Hercegovini.
Egzemplaran slučaj te teorijske navade predstavljaju
konsocijacijske teze zagrebačke politologinje Mirja-
ne Kasapović. Ako i nije prva koja piše o postdayton-
skom “bosanskom loncu” u svjetlu konsocijacijske
teorije, njezina knjiga *Bosna i Hercegovina: Podijeljeno
društvo i nestabilna država* u trokutu Zagreb–Mostar–Be-
ograd postala je najhvaljenije zagovaranje konsocija-
cije kao političkog ključa za budućnost BiH.² Ovim

BESPUĆA POLITOLOŠKE ZBILJNOSTI*

DAMIR ARSENIJEVIĆ
NEBOJŠA JOVANOVIĆ

*Prljava stvarnost, upravo
zločinstvo nacionalističke ideologije i prakse
trebaju čistu savjest. I legitimaciju znan-
stvenoteorijskog diskursa, autoritet profe-
sorske akademske aure, literarni patos, pri-
vid esencijalnog i sentiment uzvišenog.*

Boris Buden¹

* Rana i kratka verzija ovog teksta, naslovljena “Protiv konsoci-
jacijskih teza Mirjane Kasapović”, objavljena je u slovenskoj
reviji za suvremenu društvenopolitičku polemiku *Agregat*
11–12 (2007).

¹ Boris Buden, *Barikade 2* (Zagreb: Arkzin, 1998), 260.

² Vidi Mirjana Kasapović, *Bosna i Hercegovina: Podijeljeno društvo i
nestabilna država* (Zagreb: Nakladno-istraživački zavod Politič-
ka kultura, 2005). Svi citati iz te knjige označeni su u tekstu
brojem stranice u zagradi.

Inače, prije Mirjane Kasapović o primjeni konsocija-
cijskih modela u Bosni i Hercegovini pisali su Florian Bieber
(vidi F. Bieber, *Bosnien-Herzegowina und Libanon im Vergleich: Die hi-
storische Entwicklung und das politische System vor Ausbruch des Bürgerkrie-
ges*, Sinzheim: Pro Universitate Verlag, 1999; također, F. Bi-
eber, “Consociationalism – Prerequisite or Hurdle for De-
mocratisation in Bosnia? The Case of Belgium as a Possible
Example”, *South-East Europe Review for Labour and Social Affairs* 3
[2], 1999, 79–94) i Sumantra Bose (*Bosnia after Dayton: Nationa-
list Partition and International Intervention*, New York: Oxford UP,
2002), dok od autora iz “regije” svakako treba izdvojiti Vojis-
lava Stanovića (“Democracy in multi-ethnic societies –
Problems and principles of consociation: How to live togeth-
er”, u *Demokratija i multikulturalnost u Jugoistočnoj Evropi / Democracy
and Multiculturalism in South East Europe*, uredio Goran Bašić, Beo-
grad: Centar za istraživanje etniciteta, 2003, 13–101). Zna-
kovito, Kasapović ne referira niti na jedno od ovih imena.

tekstom želimo se suprotstaviti tim pohvalama i ukazati na problematičnost teza Mirjane Kasapović. Ono što nas pritom zanima nije konsocijacija kao političko-teorijski *terminus technicus*, nego ideološke strategije pomoću kojih Kasapović i njezini hvalitelji prikrivaju vlastite ideološke interese igrajući na kartu “znanstvenosti”.

Prva pohvala konsocijacijskih teza Mirjane Kasapović došla je iz najpoznatije papirnate klisurine hrvatske inteligencije. Početkom februara 2006. godine, *Vijenac* Matice Hrvatske objavio je blagonaklon osvrt na njezin tekst “Bosna i Hercegovina: Deset godina nakon Daytona”, svojevrsnu *Ur-verziju* knjige *Bosna i Hercegovina*.³ No, iako je autor u *Vijencu* ocijenio da se konsocijacijski model u BiH “opravdano... čini prihvatljivim rješenjem”,⁴ to je bilo sve samo ne glatko slaganje. Naime, svaki put kada je trebao napisati “konsocijacija”, autor je napravio *lapsus calamitatis*: “Kasapović propituje model *konsolidacijske* demokracije... [...] nalazeći rješenje upravo u modelu *konsolidacijske* demokracije s podijeljenom vlašću... [...] *konsolidacij-*

3 Vidi Mirjana Kasapović, “Bosna i Hercegovina: Deset godina nakon Daytona”, *Gordogan* 6 (2005), 32–64. Tekst je dostupan na web-siteu mostarskog časopisa *Status* koji ga je ponovo objavio 2006. godine (broj 9, 44–73, <http://www.status.ba/g%20pdf/6.pdf>).

Osim dodatne “interne” promidžbe teza Mirjane Kasapović na svojim stranicama (tekstovi Srećka M. Džaje, Dunje Melčić i Denisa Kuljiša), *Gordogan* je početkom jula 2005. godine u sarajevskom *Holiday Innu* upriličio okrugli stol o konsocijacijskom modelu u BiH. Ako je vjerovati zbrkanom sarajevskom raportu (Denis Kuljiš, “Bosna je daleko, Hrvatska je blizu”, *Gordogan* 7–9, 2005, 127–129), cijela je stvar neslavno propala. Prvo je Latinka Perović, rezignirana tezama Mirjane Kasapović, odbila sudjelovati u onome što je prepoznala kao skup “koji će relativizirati ratne zločine počinjene u bosanskom ratu [tako što] fokus pažnje premješta s uzroka i krivaca, na posljedično stanje i politički inženjering koji treba izvršiti da se društvo stabilizira” (ibid., 128). Velike koristi nije bilo ni od onih koji su se odazvali. Kako niko od njih – a riječ je o gigantima sarajevske “intelektualne scene” (Ivan Lovrenović, Rusmir Mahmutćehajić, Ugo Vlaisavljević) – nije izravno referirao na knjigu *Bosna i Hercegovina*, navodno je i Ivo Banac “odmah shvatio da kao medijator neće ništa postići, i svi rituali bliskosti i zajedništva ostali su za potonji izlazak u... idilični ambijent *Parka prinčeva* [sarajevski restoran – nap. aut.]” (ibid., 129).

Za sve reference na tekstove u *Gordoganu* zahvaljujemo uredniku tog časopisa Branku Matanu: na naš upit da li je u samom časopisu bilo kakvih reakcija na teze Mirjane Kasapović, on nam je poslao primjerke *Gordogana* koje je Sarajevu, u trenutku pisanja ovog teksta, nije bilo moguće nabaviti.

4 Tonči Valentić, “Kvaliteta bez arome”, *Vijenac* 311 (2006), <http://www.matica.hr/Vijenac/vijenac311.nsf/AllWebDocs/casI>.

ski model s naglašavanjem zasebnih identiteta opravdano se čini prihvatljivim rješenjem.”⁵ To proklizavanje označitelja možemo prepoznati kao slikovit primjer nelagodnosti u ideologiji, odnosno kao simptom određenog konflikta s pojmom “konsocijacije”, s njegovim traumatičnim sadržajem, kojeg prepoznajemo u sljedećoj tezi Mirjane Kasapović:

prvi uvjet stvaranja [BiH kao] samoodržive demokratske države jest slobodno teritorijalnopoliitičko organiziranje triju glavnih nacionalnih zajednica. [...] Etničke zajednice sada su uglavnom jasno zemljopisno koncentrirane i među njima nije više teško povući teritorijalne granice. (197–198)

Te pretpostavke nisu nepoznate, no ono što je ključno u njihovoj reartikulaciji jest sama pozicija sa koje su iznova iskazane. Stari imperativ etničke podjele postao je sadržajno nov zahvaljujući novom diskurzivnom okviru u kojem se pojavio. Oslanjajući se na matricu četiri diskursa Jacquesa Lacana, mogli bismo reći da je zahtjev za podjelom BiH prethodno bio artikuliran kroz *diskurs gospodara*, dok se u zagovaranju konsocijacije artikulirao kroz *diskurs univerziteta*. Tamo gdje je bila mušičava zapjenjenost gospodara, stupio je staložen diskurs znanosti: mitsku salvetu sa trpeze Franje Tuđmana zamijenila je “studija slučaja”, potkrijepljena obiljem teorijskih pojmova i znanstvenih pretpostavki koje autorica nudi kao gotove “dokaze”. 175

Otud *Bosnu i Hercegovinu* možemo uzeti za ilustraciju jednog od glavnih poučaka matrice četiri diskursa: diskurs univerziteta jest nastavljanje diskursa gospodara drugim sredstvima.⁶ Akademski status Mirjane Kasapović (“politologinja”, “profesorica na zagrebačkom FPZ”, “doktorirala u Heidelbergu, a ne u muzeju Pounja”),⁷ podebljan njezinim medijskim simboličkim kapitalom (autorica *Globusove* kolumne *Demokratismus und Schlamperei*), funkcionira kao smokvin list koji prikriva činjenicu da njezina “znanstvenost” opravdava scenarij kakav na današnjoj političkoj sceni Hrvatske teško da bi smjeli izlanuti i jučerašnji crnokošuljaši, danas pragmatično preodjenuti u crnopotkošuljaše. Štoviše, za ono što nije dozvoljeno desničarskim volovima, Kasapović je okrunjena najprestižnijom nagradom hrvatskog naci-

5 Ibid., kurziv naš.

6 Tu sažetu definiciju diskursa univerziteta preuzimamo od Alenke Zupančič (vidi A. Zupančič, “Štirje diskurzi v luči prašanja presežnega užitka”, *Razpol* 13 / *Problemi* 6–8, 2003, 113–155).

7 Za heidelberšku pozlatu na akademskom fetišu Mirjane Kasapović, duguje-mo najvećem hrvatskom intelektualnom *playboyu* Denisu Kuljišu (“Bespuća hrvatske povjesnice”, *Gordogan* 7–9, 2005).

onalnog znanstvenog mainstrea: “oknjižena” verzija njezine “studije” osvojila je hrvatsku Državnu nagradu za znanost u 2005. godini. (Usput, bilo bi nepravедno ne navesti da je bila nominirana i za nagradu *Jutarnjeg lista* za najbolje publicističko ostvarenje iste godine.)⁸

Dodajmo tome i spomenute medijske laude koje su, osim iz Zagreba, stigle i iz Sarajeva, Mostara i Beograda, i to u naizgled iznenađujućem konsenzusu, od *Feral Tribune* do *Nove srpske političke misli*. Naime, ako je donedavno bilo nezamislivo da bi se moralne vertikale “sarajevske intelektualne scene” i velikosrpski propagandisti mogli složiti oko kvalitete jednog djela koje govori o prošlosti, sadašnjosti i budućnosti BiH, danas je dovoljno pogledati kako se Ivan Lovrenović i Nenad Kecmanović slažu u tome da je upravo znanost sa svojim pretpostavljenim metaideološkim karakterom ono što *Bosnu i Hercegovinu* čini izvrsnom studijom. Prema prvome, po “izvanrednoj analizi bosanskohercegovačke situacije i njezine povijesno-političke geneze... ova knjiga je u našim okvirima izuzetno vrijedno, aktualno i provokativno znanstveno štivo”,⁹ dok drugi, između ostalog, tvrdi da je u pitanju “knjiga teško oborive historiografske i politikološke argumentacije”.¹⁰ Pogledajmo stoga поблиže o kakvoj se *izvanrednoj analizi i teško oborivoj argumentaciji* radi.

8 O funkciji “oknjiženja” kao ideološke proizvodnje autora u hrvatskom kulturnom mainstreamu, vidi Borislav Mikulić, *Kroatorij Europe: Filozofistička kronika druge hrvatske tranzicije u 42 slike* (Zagreb: Demetra, 2006), ix–xviii.

9 Ivan Lovrenović, “Historijska nulta tačka”, *Dani*, 9. 6. 2006, <http://www.status.ba/10%20pdf/25.pdf>.

Inače, Lovrenovićeva tvrdnja kako je “više nego indikativno da je [to znanstveno štivo] u sarajevskoj znanstvenoj javnosti sve do sada sistematski prešućeno”, zasluđuje jednu digresiju. Kako je Lovrenović to ustvrdio u polemici s teoretičarem Asimom Mujkićem, treba primijetiti da je već sama ta polemika pokazala da stvari stoje posve suprotno od onoga što Lovrenović tvrdi. Upravo je Mujkić u polemici prvi eksplicitno referirao na Mirjanu Kasapović, dok je zagrebačku politologinju kao svoju ključnu referencu prethodno bio prešutio upravo Lovrenović.

Podjednako je indikativno uporno prešućivanje Mirjane Kasapović od strane najrevnosnijeg bosanskohercegovačkog promicatelja konsocijacije, sarajevskog profesora filozofije Uge Vlasisavljevića. Niti u jednom od svojih tekstova u kojima je tvrdio da je konsocijacija nepoznat pojam u bh. javnosti, Vlasisavljević nije priznao da su upravo zahvaljujući Mirjani Kasapović o konsocijaciji obaviještene (barem) “stranke sa hrvatskim predznakom” i hrvatska inteligencija u BiH, koje su potom počele javno pledirati za konsocijacijsko “rješenje”.

O SUDBINI I DEPOLITIZACIJI

Magistralna teza *Bosne i Hercegovine* je sljedeća: BiH je oduvijek bila društvo podijeljeno na tri etničke skupine te uz pomoć konsocijacijske teritorijalno-političke podjele države na etničke entitete, podijeljena treba i ostati. Kasapović tu tezu temelji na onome što je Étienne Balibar u svojoj analizi nacionalizma označio kao *dvostuku retrospektivnu iluziju*. Prvo, tu je iluzorna pretpostavka da naraštaji neke društvene skupine “pod približno jednoznačnom oznakom” prenose nekakvu nepromjenljivu bit; drugo, tu je vjerovanje da je “razvoj, u kojemu retrospektivno odabiremo aspekte poimanja sebe samih kao njegov ishod, bio jedini moguć, da predstavlja sudbinu”.¹⁰ Analogno tome, Kasapović kao da ne uviđa da se veze koje ona uspostavlja između, recimo, današnjih bh. Hrvata i, recimo, Hrvata koji su na prostoru današnje BiH živjeli u 18. ili 19. stoljeću, svode na slijed kontingentnih događaja čiji uzroci nemaju ništa zajedničko sa supstancijom ili sudbinom “hrvatskoga naroda”. Na sličan način, Kasapović postulira i povijesni kontinuitet podijeljenosti onoga što zove bh. društvo: podijeljenost između današnjih Bošnjaka, Srba i Hrvata ona sudbinski i supstancijalno povezuje s podjelama između, recimo, onoga što iz današnje perspektive prepoznajemo kao bh. etnije na koncu otomanskog perioda. Ukratko, *Bosna i Hercegovina* učitava sadašnjost današnje podijeljenosti BiH u daleku prošlost, tj. projicira suvremene nacionalističke ciljeve bh. političkih i vjerskih elita u povijesna zbivanja, da bi bh. povijest “rekonstruirala” kao povijest zlokobne podijeljenosti.¹²

177

10 Nenad Kecmanović, “Kraj hrvatske šutnje u BiH?”, NIN, 15. 2. 2007. Kecmanovićev tekst dostupan je i na web-stranicama desničarske *Nove srpske političke misli*, http://www.nspm.org.yu/koment_2007/2007_kecmanovic1.htm, koja i inače propagira konsocijaciju kao jedan od scenarija razgradnje BiH kao neodržive tvorevine (vidi, na primjer, tekst Dušana Babića “Bauk konsocijacije kruži Bosnom”, http://www.nspm.org.yu/koment_2007/2007_babic1.htm).

11 Citirano prema Étienne Balibar, “Oblik nacija: povijest i ideologija”, prevela Jagoda Milinković, *Tvrđa* 1–2 (2003), 389–405 (originalno izdanje: Étienne Balibar, Immanuel Wallerstein, *Race, nation, classe: les identités ambiguës*, Pariz: Editions La Découverte, 1988).

12 Primjeri takve podijeljenosti u *Bosni i Hercegovini* nisu samo dovedeni do ridikuloznog paroksizma, nego su začinjeni i lažnim (“otprilike”) usporedbama s drugim konsocijacijskim društvima-državama: “Parafrazirajući izvještaje o životu nizozemskih katolika, moglo bi se kazati da su se hrvatski katolici u BiH [pod habsburškom vlašću] rađali u hrvatskim brakovima, išli u katoličke crkve i na katolički vjeronauk, pohađali hrvatske škole i živjeli u hrvatskim đaćkim domovima, stipendiralo ih je hrvatsko kulturno

Ključna posljedica tog inzistiranja na iluziji kontinuiteta i sudbine jest radikalna depolitizacija krize u postsocijalističkoj BiH. Ona svoj vrhunac doseže već u predgovoru knjige, gdje Kasapović tvrdi da su “rascjepi [unutar BiH] duboko ukorijenjeni u njezinoj povijesti, [i otud] nisu nastali ni 1990, ni 1995. godine izvanjskim putem” (7). Konzekventno, teza da je današnje bh. društvo “nasilno razoreno izvana, [tako što su] vanjske agresivne sile, Srbija i Hrvatska, politički izmanipulirale i mobilizirale dijelove svojih nacionalnih zajednica u toj zemlji i izazvale urušavanje bosanskog društva i države”, prema Mirjani Kasapović nije ništa drugo nego mit i “nepovijesno mišljenje” (8).

178 Tako eksplicitno nijekati činjenicu da je podjela BiH uračunata u srbijski i hrvatski postsocijalistički državotvorni projekt, danas je moguće valjda još samo u srbijanskoj Skupštini i hrvatskom Saboru, tim svijetlim kovačnicama historijskih Istina. Neistina da postseferjotske Srbija i Hrvatska nisu uradile ništa čime bi “urušile bosansko društvo i državu”, tako je prozirna da u nastavku knjige preko nje mora prijeći i sama autorica, makar i dalje pokušavajući spasiti obraz politike Zagreba prema BiH. Naime, čini se da Mirjanu Kasapović najviše uznemirava onaj “mit” koji u Hrvatskoj zajednici Herceg-Bosni vidi oruđe Tuđmanova ekspanzionizma koje, otud, ne bi moglo postojati bez potpore Zagreba. Nakon što podnese uredan izvještaj o nasilnom srpskom secesionizmu i uspostavljanju Republike Srpske u sklopu ekspanzionističkog projekta orkestriranog iz Beograda, Kasapović ustrajava da “istovjetni procesi na hrvatskoj strani nisu, ipak, bili posve jednoznačno motivirani i jednostavno objašnjivi”, te zamjera “bošnjačkoj strani” što razloge za osnivanje HZ HB vidi u politici Zagreba, a ne “u potpunoj političkoj dezorijentaciji tadašnjega muslimanskog vodstva te u disoluciji bosanskohercegovačke države i svih njezinih institucija” (123).

NEVOLJE S IVOM

Mirjana Kasapović je svoju “studiju”, kako sama kaže, koncipirala kao “mozaik” sačinjen od historiografskih “kamenčića”: neke od svojih teza ona podupire tvrdnjama određenih historičara. Znakovito, teza kojom Kasapović oslobađa Beograd i Za-

društvo Napredak, zaduživali su se i štedjeli u hrvatskim zadrugama, učlanjivali u hrvatske sindikate, čitali su hrvatske novine i časopise u hrvatskim čitaonicama, zabavljali se u hrvatskim pjevačkim i sportskim društvima, družili se s katolicima, odijevali se u katoličke narodne nošnje, ženili se katolkinjama i udavale za katolike, te bili sahranjivani na katoličkim grobljima. Hrvatski katolik u Bosni i Hercegovini potkraj 19. i na početku 20. stoljeća živio je otprilike kao nizozemski katolik, uvažavajući sve duboke razlike u privrednoj razvijenosti, državnom statusu i kulturi između dviju zemalja” (89–90).

greb od odgovornosti za “urušavanje” bh. države, posve je lišena takve potpore. Kako je Kasapović svojedobno (tj. prije svoje konsocijacijske faze), ustvrdila da su Dušan Bilandžić i Ivo Banac uzorni hrvatski historičari,¹³ ovdje možda neće biti zgoroga podsjetiti na njihove stavove o tom pitanju. Ovako Bilandžić: “Ja mislim da je dosta igre mačke i miša oko Bosne, da treba konačno jasno reći da se dogovaralo, pregovaralo o podjeli Bosne i da je izvršena agresija na Bosnu.”¹⁴ Ma koliko Bilandžić za Mirjanu Kasapović bio uzoran historičar, ništa nalik njegovoj tezi ne može se naći u njezinu “mozaiku”. Isto vrijedi i za Ivu Banca: “studija” posve isključuje njegovu središnju tezu o BiH, prema kojoj je priroda sukoba u postsocijalističkoj BiH nesvodivo *politička*: “Današnja tragedija Bosne i Hercegovine posljedica je nacionalne kantonizacije koja je počesto sama krinka za iredentizam i uništenje bosanskohercegovačke države.”¹⁵

Jedna neizbježna digresija: Banac je iz te teze izvukao najpogrešniji mogući zaključak. Naime, poput svih naših nacional-liberala koji drže do sebe, Banac pati od terminalnog antikomunizma i antijugoslavenstva; otud je njegovo dovođenje jugoslavenskog socijalizma u istu ravan s postjugoslavenskim nacionalizmom rezultiralo zaključkom da BiH treba braniti od politike i ideologije *kao nepolitički projekt* kakav je bila prije pojave “barbarstva naše ljevice i desnice”.¹⁶ Ta je teza proizvela slavnu i posve promašenu opoziciju između BiH *kao društva* i SFRJ *kao države*.¹⁷ Kako ta opozicija postulira društvo kao nešto “prirodno”, izvorno i autentič-

179

13 Vidi Mirjana Kasapović, “Zamorna, ideologizirana publicistika”, *Gordogan* 1 (2003), 291–294.

14 Dušan Bilandžić, citiran prema “Mi moramo kazati ono što znamo: Okrugli stol u povodu knjige Martina Špegelja *Sjećanja vojnika*”, *Gordogan* 1 (2003), 142.

15 Ivo Banac, *Cijena Bosne: članci, izvještaji i javni nastupi, 1992–1993* (Zagreb: Europa Danas, 1994), 161.

16 Ovako Banac o svom *liberalnom konzervativizmu*: “vrijedno je znati zašto je upravo liberalni konzervativizam najbolji lijek barbarstvu naše ljevice i desnice. Naime, liberalne vrijednosti – što će reći konzervativne vrijednosti – sastoje se prije svega od obrane pojedinca pred državnom prisilom, obrane privatnog od društvenog vlasništva, obrane dobrovoljnih udruženja od podržavljenih ustanova, obrane slobode od prinude. ... liberalno-konzervativne vrijednosti štite narodne običaje, ustanove i udruge, i na taj način predstavljaju branu barbarstvu” (ibid., 174).

17 Evo jedne Bančeve inačice na tu temu: “Upravo zato što postoji kao cjelovit kulturni prostor sa zasebnim povijesnim identitetom, Bosna se ne može usporediti s Jugoslavijom. Jugoslavenska država trajala je samo sedam desetljeća, pod dva različita režima. Uvijek atomizirana, ona nikad nije

no, dok za državu veže atribute artifičijelnosti i lažnosti, zaključak je taj da “vještačke” države (poput SFRJ) nisu vrijedne političke borbe i otud mogu i nestati, dok “prava” društva (poput bosanskogercegovinačkog) treba braniti i za njih se boriti zbog njihovih “urođenih”, prirodnih kvaliteta. Taj “argument” zorno dokazuje da krajnji horizont liberalno-konzervativne logike jest horizont *Gemeinschaft*.

No, stvari s Bancem i njegovom vizijom BiH tek u toj tački postaju zanimljive: iako on s Mirjanom Kasapović dijeli isto ideološko polje hrvatske nacionalne državotvorne Stvari, njegova teza o BiH kao “integriranom kulturnom prostoru sa zasebnim povijesnim identitetom”,¹⁸ izvrće naglavce sve ono što Kasapović želi dokazati. Dok su prema Bancu razlozi današnje etnokonfesionalne podijeljenosti BiH politički, Kasapović tvrdi suprotno: postsocijalistički politički sukobi koji su rezultirali “nacionalnom kantonizacijom” samo su izraz višestoljetne “dubinske” podijeljenosti bh. društva.

180 Šta, dakle, raditi s Bancem, od kojeg ne želite načiniti protivnika, no čiji stavovi o BiH pobijaju ono što tvrdite? Jednostavno: cenzurirajte ga tako što ćete prešutjeti njegovu glavnu tezu i svesti ga na ornamentalnu referencu. Ta cenzura teorijskog konteksta određenih autora jedan je od najproblematičnijih aspekata “znanstvenog” pisanja Mirjane Kasapović; za potrebe ovog teksta nazovimo tu strategiju kasapovićevska misaproprijacija autora. Naime, tamo gdje se magistralne teze nekog autora ne poklapaju s tezama Mirjane Kasapović ili ih čak pobijaju, Kasapović ta neslaganja gura pod sag ako joj se čini da neke “kamenčice” tog autora ipak može iskoristiti za svoj “mozaik”. Banac je tu samo najočigledniji primjer. Bilo bi, recimo, zanimljivo vidjeti kako bi jedan Rogers Brubaker, poznat po osudi fetišiziranja etnonacionalnog identiteta, reagirao kada bi doznao da su elementi nekih njegovih studija iskorišteni kao “kamenčići” u “mozaiku” kojim se zagovara teritorijalnopolička podjela jedne zemlje po etničkim linijama, kako ih Mirjana Kasapović u *Bosni i Hercegovini* već koristi. Uostalom, kasapovićevskim misaproprijacijama još ćemo se vraćati u ovom tekstu.

NEVOLJE S ANATOM

Znakovito odsustvo teza Ive Banca i Dušana Bilandžića sugerira da *Bosnu i Hercegovinu* Mirjane Kasapović možemo čitati slijedeći logiku “odsutnog laveža” iz slavne avan-

uspjela proizvesti neki općeprihvaćeni lijepak kojim bi povezala svoje raznolike dijelove. Jugoslavija je bila država, a ne društvo. Zbog toga je nepovratno nestala. Bosna, ma koliko slaba kao država, pravo je društvo” (ibid., 108–109).

18 Ibid., 108.

ture Sherlocka Holmesa, tj. tako što ćemo tragati za simptomatičnim prazninama u argumentaciji koje nerijetko govore više od onoga što je napisano.

Vrhunski primjer tog “odsutnog laveža” nalazimo u “opisu” odnosa bh. etnokonfesionalnih “tabora” prema državama u čijem se sastavu BiH nalazila u određenom povijesnom periodu: “Ukratko, od triju država što su vladale Bosnom od polovice 15. do kraja 20. stoljeća, Muslimani su se masovno vjerski i politički vezali samo uz Osmansko Carstvo, Hrvati su masovnije bili naklonjeni samo Austro-ugarskoj, a Srbi Jugoslaviji” (85).

Na stranu sad i činjenica da su Kraljevina SHS, Kraljevina Jugoslavija i socijalistička Jugoslavija za Mirjanu Kasapović *jedna* država: u diletantskoj pseudo-historiografskoj krpariji (da mozaiku!) takve besmislice nisu neočekivane. Daleko je važnije to da Kasapović iz svoje historijske inventure izostavlja Drugi svjetski rat i Nezavisnu državu Hrvatsku. Kako se endehazijska vladavina ne može svesti na zanemarivi *intermezzo* u vladavini “*carstva*”-*koje-su-voljeli-Srbi*, ta se cenzura može objasniti jedino najnotornijim revizionizmom.¹⁹

Kakve su posljedice tog odsustva laveža o NDH? Prvo, Kasapović samo na taj način može zaokružiti svoj *samo-jednom-se-ljubi* argument. Uvesti NDH u tu (metodološki krajnje suspektnu) jednadžbu, značilo bi otvoriti vrata mogućnosti da Hrvati, avaj, nisu masovno bili naklonjeni *samo* Austrougarskoj. No, sugeriramo da je u tom prešućivanju na stvari i nešto daleko važnije: istina te cenzure zapravo se krije u prešućivanju *antifašizma*. Pojasnimo to pomoću tvrdnje kojom Kasapović u završnici svoje nazovistudije “dokazuje” neophodnost konsocijacijske podjele BiH:

181

[U BiH] očito nije izgrađen zajednički politički identitet svih nacionalnih zajednica. Nema zajedničkog doživljaja povijesti, zajedničke religije ili jedinstvene kulture koje bi mogle biti njegovo izvorište kao što je to u nacionalnim državama. Nema ni velikih događaja u povijesti koji bi mogli povezivati pripadnike različitih etničkih ili kulturnih zajednica i biti izvorište zajedničkog političkog identiteta kao u nekim višenacionalnim državama. Nema nijedno-

19 Kako Kasapović priča svoju lažipriču o BiH kronološki, zanimljivo je primjetiti kako je riješila “tehničku” stranu tog cenzorskog zahvata. Naime, u trenutku u kojem se završava dio priče o Kraljevini Jugoslaviji i u kojem čitalac očekuje priču o Drugom svjetskom ratu, kronološki slijed iznenada se prekida i – odjednom dospijevamo na kraj 20. stoljeća, u priču o referendumu za neovisnost BiH. Nakon jednog podužeg pasusa na tu temu, Kasapović se opet vraća u “povijesni” tok svoje “priče”: no, od opisa Pavelićeve vlasti ni traga ni vraga; “priča” se nastavlja *Drugom Jugoslavijom*.

ga velikoga događaja u povijesti Bosne i Hercegovine koje tri glavne vjerske i etničke skupine doživljavaju jednako – o tome je bilo riječi u prethodnim poglavljima – a koji bi mogao biti vrelo zajedničkog ponosa. (199–200)

Dakle, svojom cenzurom NDH Kasapović ne prikriva samo ustaški režim i njegov zločinački karakter, nego prikriva i antifašističku, partizansku borbu koja u bh. povijesti predstavlja jedini istinski politički događaj, i to upravo onaj događaj čije spominjanje podriva skladnu kasapovićevsku “studiju” o višestoljetnoj blokovskoj podjeli BiH. Taj događaj antifašističkog otpora ne samo da može biti *vrelo zajedničkog ponosa*, nego nas i podsjeća na činjenicu koja užasava sve antikomuniste, a ponajviše one koji se zaklinju u BiH: BiH je prvi put artikulirana kao moderni politički projekt upravo u okviru *partizanske politike*.²⁰ Ta je BiH bila revolucionarna tvorevina i kao takva iz današnje šovinističko-revizionističke perspektive nužno izgleda kao “nasilna, nepotrebna, suvišna, utopistična – istorijska greška koju treba što pre zaboraviti i potisnuti, koju ne treba više ponavljati”.²¹

Iz istog razloga, stavovi Mirjane Kasapović o utjecaju jugoslavenskog socijalizma na BiH prilično su predvidljivi. Prema njoj, u BiH

182 glavne vjerske i etničke zajednice stoljećima, ako isključimo razdoblje socijalističke Jugoslavije kad je postojala represivna etnička tolerancija, žive u paralelnim kulturnim, društvenim i političkim strukturama. [...] Svaka zajednica gradila je svoje banke, zadruge, kulturna društva, stranke, škole, imala svoje novine, knjižnice i knjižare, dakle to je bilo klasično podijeljeno društvo s paralelnim institucionalnim pluralizmom. Taj razvoj jedino je prekinut u doba SFRJ i čim se ona raspala zajednice su se vratile tradicionalnim obrascima života.²²

Jugoslavenski je socijalizam, dakle, *prekinuo razvoj* paralelnih svjetova, uveo *represivnu etničku toleranciju* i otud predstavlja iznimku u odnosu na ostatak bh. povijesti prema Mirjani Kasapović. Dozvoliti suprotnu hipotezu i reći da je međuetnička nesnošljivi-

20 Ovdje se oslanjamo na magistralnu tezu o partizanskoj politici NOB-a, koju je elaborirao Branimir Stojanović u tekstu “Politika partizana”, *Prelom* 5 (2003), 48–50.

21 Stojanović, “Politika partizana”, 49.

22 Mirjana Kasapović, citirano prema “BiH je klasično podijeljeno društvo”, razgovor s Mirjanom Kasapović, razgovarao M. Lipovac, *Vjesnik*, 29. 6. 2006.

vost bila rezultat *repressivne konfesionalne netolerancije* koju su neprestano diktirale vjerske institucije,²³ te da su tu nesnošljivost prvi put u povijesti pokušali ukinuti tek komunisti, u “studiji” ideološki utemeljenoj i metodološki strukturiranoj poput *Bosne i Hercegovine* naprosto je nemoguće. Priča o SR BiH mora biti zaokružena u posve suprotnoj perspektivi:

Do nastanka samostalne bosanskohercegovačke države, Bošnjaci, Hrvati i Srbi praktično se nisu mogli identificirati kao posebne nacionalne zajednice ni prema jednome od [“objektivnih”] obilježja: nisu imali vlastiti teritorij, nego su živjeli pomiješani na području cijele [BiH]; nisu imali samostalni politički status unutar države u obliku federalnih ili regionalnih jedinica; nacionalne političke povijesti tumačile su se gotovo isključivo kao jedinstvena povijest koju su dijelile sve tri nacionalne zajednice; kulturne diferencijacije obično su se svodile na vjerske razlike, koje su se nastojale iskorijeniti, a potiskivale su se i zanemarivale razlike u jezicima odnosno dijalektima, običajima, načinima života i dr. Nedostatak objektivnih obilježja nacija uvelike se nadoknađivao postojanjem nacionalne svijesti: “Subjektivni čimbenik svijesti jest ultimativni faktor koji odlučuje o problemu nacionalnog identiteta” (Hutchinson i Smith, 1996, 209, te 209–221). (199)

183

Unesimo malo reda u ovu orgiju, zavapio bi Sadeov junak. Pokušajmo. Krenimo od jednog od onih šlamperaja koji “studiju” Mirjane Kasapović čine nepouzdanim proizvodom već na razini elementarne akademske proze. U pitanju je referenca u zagradi, koja upućuje da su autori citirane tvrdnje “Hutchinson i Smith”. U bibliografiji na kraju knjige nalazimo referencu na svezak *Ethnicity* kojeg su uredili John Hutchinson i Anthony D. Smith i kojeg je Oxford University Press objavio 1996. godine. Ipak, to referencu ne čini dovoljno preciznom. Naime, kako je *Ethnicity* čitanka koja donosi ulomke iz tekstova sedamdesetak autora koji pišu o etnicitetu, od Mirjane Kasapović ne dobijamo niti elementarnu informaciju zbog kakvih sistemi referenci i postoje: *ko je autor citirane tvrdnje, odnosno iz kojega i čijega je teksta ta tvrdnja preu-*

23 Uostalom, zar i sama Kasapović, citirajući Srećka Džaju, ne piše sljedeće: “Nastojeći očuvati vjerski identitet, katolički su svećenici ‘zadirali i u pučke običaje, vršili selekciju, iskorjenjivali ih i unosili konfesionalne razlike u njih’ [...] Samo je naoko bizarna činjenica da su bosanski franjevci tolerirali i poticali tetoviranje katolika, napose mladih katolkinja, u srednjoj Bosni, kojima su još kao djevojčicama utetovirali križeve na pojedine dijelove tijela, najčešće na ruke” (87)?

zeta. U ovom slučaju u pitanju je tekst “Ethnic and Political Nations in Europe”, kojeg supotpisuju Jaroslav Krejčí i Vítězslav Velímský (tačnije, riječ je o dijelu njihove istoimene studije iz 1981. godine).

Poput Banca, i Krejčí i Velímský također su misaproprirani, svedeni na jednu jedinu rečenicu o čijem izvornom teorijsko-znanstvenom kontekstu ne donajemo ništa. Bilo bi, recimo, vrlo zanimljivo vidjeti pristaje li Kasapović na distinkciju između etničkih i političkih nacija koju Krejčí i Velímský elaboriraju u svojoj komparativnoj studiji. Teza o subjektivnom faktoru nacionalne svijesti temelji se na jednoj drugoj, ništa manje problematičnoj binarnosti unutar Krejčí-Velímskýjeve teorije (objektivni nasuprot subjektivnih faktora), no ko će već cjepidlačiti oko takvih detalja. Umjesto bilo kakve kritičke analize, mnogo je jednostavnije preuzeti još jedan pojam kao neupitan, makar to značilo preuzeti i njegove slabosti. A da bi te slabosti prikrila u svojoj primjeni tog pojma u slučaju BiH, Kasapović iznosi, najblaže rečeno, posve paušalnu tezu da se Bošnjaci, Hrvati i Srbi “praktično” (?) nisu mogli identificirati kao “posebne” (?) nacionalne zajednice u SR BiH.

184 Pretpostavka da je socijalizam u SR BiH (ili SFRJ u cjelini) potirao etnonacionalne i kulturalne razlike neistinita je, makar očekivana u vrijeme kada kojekakvi ideolozi razlike retrospektivno konstruiraju SFRJ kao poslovičnu “tamnicu naroda”. Jugoslavenski je socijalizam preuzeo etničke identitete kao datost, pri čemu razlike između njih *nije* svodio na vjerska obilježja. Da se na kartu različitosti u BiH i Jugoslaviji igralo i prije osamostaljenja BiH pokazuje i floskula o BiH kao “Jugoslaviji u malom”, a o cijelom jednom metonimijskom univerzumu *mostova i raskršća* “između Istoka i Zapada” itd., ovdje je besmisleno trošiti riječi.

Ostatak argumenta kao da je sročena bez svijesti da je BiH bila u sastavu SFRJ, tj. da je sama SR BiH bila teritorijalnopolićka, federalna jedinica koja otud – na način koji je Mirjani Kasapović, izgleda, posve nedokućiv – *jest* funkcionirala kao teritorijalnopolićki entitet. Uopće, tvrditi da u tadašnjoj BiH nije bilo političke samostalnosti i teritorijalne podjele kakvu bi Kasapović voljela vidjeti u današnjoj BiH, smisleno je koliko i tvrditi da Kulin ban nije imao parlamentarnu opoziciju.

KO SE BOJI PODIJELJENOSTI JOŠ?

S takvim cenzorskim i krivotvoriteljskim tretmanom historije u *Bosni i Hercegovini*, usporedivi su jedino sociološki dometi Mirjane Kasapović. Kako je sama sročila, njezina bi “studija” bila nemoguća “i bez razumijevanja podijeljenog društva kao sociološke kategorije *par excellence*” (12). Kako, dakle, Kasapović razumijeva pojam “po-

dijeljeno društvo”, koje u slučaju BiH i nije naprosto podijeljeno, nego je “tipično” i “klasično” podijeljeno društvo?

Da je svako društvo podijeljeno već time što se sastoji od različitih društvenih skupina, jedna je od elementarnih pretpostavki sociologije. Suvremenoj teoriji imamo zahvaliti za aksiom da su unutrašnji rascjepi i sukobi nekog društva zapravo njegove konstituente, nikako prepreke njegovom postojanju. Da Kasapović ne zna za sve to, čini nam se malo vjerovatno: prije će biti da je i tu na djelu prešućivanje pretpostavki koje su *contra* njezine teze, prema kojoj su, implicitno, neka društva podijeljena, druga nisu; među onima koja su podijeljena, neka su podijeljena klasično i tipično, dok su druga, valjda, podijeljena nekako drugačije (moderno? netipično? avangardno, možda?). Kasapović i ne pomišlja dati nekakvu klasifikaciju iz koje bismo doznali šta je to što određena društva čini tipično ili klasično podijeljenim: sam čin vjere u Mirjanu Kasapović kao znanstveni autoritet trebao bi biti dovoljan.

Kako te vjere nemamo, tvrdimo da se ustrajavanje na “tipičnoj podijeljenosti bh. društva” može pročitati i kao primjer freudovske negacije (*Verneinung*), kojom Kasapović niječe nestabilnost vlastitog ideološkog okvira (hrvatska nacionalna državotvorna ideologija i Republika Hrvatska kao njezino utjelovljenje). Otud je Kasapović tek *tipično* grlo mainstreama hrvatske nacionalne inteligencije, za koju je Boris Buden primijetio da društvene sukobe i protuslovlja vidi kao zloćudne poremećaje na zdravom i jedinstvenom tijelu društva, umjesto da ih razumijeva kao sam način na koje moderno društvo egzistira:

185

Strah od proturječja, od unutarnjeg razdora i sukoba koji dominira hrvatskom politikom i kulturom, izraz je povijesne nezrelosti i simptom konstitucijske slabosti hrvatskog društva. Fascinacija pitanjem vanjske granice, odnosno zaokruženja u jedinstvenu, etnički čistu cjelinu, kompenzacija su ove slabosti, bijeg društva od vlastite istine.²⁴

U fantaziji pomoću koje Kasapović pokušava izaći na kraj s činjenicom da je hrvatski nacionalni ideološki projekt također nekonzistentan, hrvatska se država pretvara u vrhunski aršin društvene uspjelosti, tj. nepodijeljenosti (i nedjeljivosti?) i političke stabilnosti, u odnosu na koji se BiH proglašava državopolitičkim parijom. Tome trebamo dodati i vjerovanje da isti taj hrvatski društveni projekt raspolaze apsolutnim znanstvenim kriterijima prema kojima se određuje društvena jedinstve-

24 Buden, *Barikade* 2, 22.

nost/podijeljenost. Kao prvosvećenica Znanosti “u Hrvata”, Kasapović nastupa kao da je u posjedu ključnih znanstvenih mjerila koja presuđuju da je BiH sve ono što Hrvatska nije.²⁵ U pitanju je egzemplarna ideološka gesta: to “dokazivanje” nije nikakvo utvrđivanje objektivnih činjenica s nekakve arhimedske tačke, nego djelatnost koja, pretvarajući se da daje nepristrasan opis stanja stvari, zapravo sama sudjeluje u stvaranju tog stanja. Iza onoga što izgleda kao jednostavan opis ili pobrojanje očiglednih činjenica, zapravo se krije intenzivan napor da se diskurzivno podigne zid s čije druge strane BiH ima ostati kao utjelovljenje svega onoga što Hrvatska nije i ne može biti.

Ilustrirajmo tu strategiju načinom na koji Kasapović koristi suvremenu međunarodnu politološku literaturu. Na početku uvodnog poglavlja (“Je li BiH suverena država?”), Kasapović nas informira da “glavni pravac razmišljanja” u suvremenoj politološkoj teoriji ne smatra da je BiH suverena država. Da je BiH sprdačina od države znaju već i vrapci na grani, pa otud nema mjesta čuđenju zbog prevladavajućeg stava politološkog mainstreama. No, nevolje nastaju kada Kasapović počne argumentirati tu bjelodanu činjenicu. Vrhunac njezine argumentacije predstavljaju teze dvojice autora čija je ideološka pozadina prokazana u brojnim kritikama i pobijanjima. Evo prvog karakterističnog ulomka:

186

Stanje je ... najtežim ocijenio Frances Fukuyama, koji Bosnu ubraja u skupinu “slabih i propalih država” zajedno sa Somalijom, Haitijem, Kambodžom, Kosovom, Ruandom, Liberijom, Sierra Leoneom, Kongom i Istočnim Timorom. Slabost države općenito se očituje u nesposobnosti da planira i provodi zakone i političke odluke, da učinkovito upravlja, da osigura odgovornost i transparentnost javnih institucija, te da suzbija kriminal, mito i korupciju. Slabe su države najveći problem međunarodnog poretka zato što krše ljudska prava, izazivaju humanitarne katastrofe, uzrokuju masovno iseljavanje

25 Otud ne iznenađuje patronizirajući prijekor koji Kasapović upućuje hrvatskoj znanstvenoj zajednici sa stranica svoje “studije”: “Gotovo je nevjerojatno da u proteklih petnaestak godina hrvatski sociolozi nisu napisali nijednu ozbiljnu studiju o podijeljenom društvu u Bosni i Hercegovini, kao što ni hrvatski politolozi nisu napisali nijednu studiju o političkoj konstituciji i organizaciji tog podijeljenog društva” (11). Zbilja, vrag će ga znati čime se sva ta hrvatska pamet bavila cijelo zadnje desetljeće i pol ako nije podijeljenom Bosnom! Ta nisu valjda istraživali nekakve društvene, političke i ideološke antagonizme u samoj Hrvatskoj, antagonizme koje definicija “podijeljenosti” Mirjane Kasapović naprosto ne priznaje?

nje, napadaju susjede i pružaju utočište teroristima. Međunarodna je zajednica stoga prisiljena stalno intervenirati, a katkad i preuzeti upravljanje slabim državama. (14)

BiH je dakle propala država kojom je međunarodna zajednica počela upravljati zato jer je ova *napadala svoje susjede i uzrokovala masovna iseljavanja*. Kako je to prilično tačan sažetak zločinačke strane politike Zagreba u Domovinskom ratu, u tom “argumentu” vidimo jedino vrhunski cinizam. No, Mirjani Kasapović kao da niti to nije dovoljno: kao konačni argument Kasapović navodi stavove autora koji je za nju najviša kota suvremene političke teorije, barem ako je suditi po prostoru koji mu je dodijelila. Citirajmo otud barem djelić toga:

Samuel P. Huntington [u *Sukobu civilizacija*] ubraja rat u Bosni i Hercegovini u “krvave sukobe civilizacija”. On [rat, ne Huntington – prim. aut.] je izazvao “masovno okupljanje civilizacija” i uključivanje “civilizacijskih srodnika” oko triju primarnih sudionika, Bošnjaka, Hrvata i Srba, koji su potjecali iz različitih civilizacija i ispovijedali različite vjere. [...] Civilizacijska svrstavanja nisu bila uvjetovana ideologijom, politikom moći ili ekonomskim interesom, nego “kulturnom srodnošću”. Kako je riječ o najgoroj vrsti sukoba civilizacija, takozvanim ratovima na razdjelnici, Huntington misli da se nametnuti mir kojim se oni okončavaju dugoročno može održavati samo pomoću vanjske vojne sile... (21–22)

187

Kako Kasapović ne dovodi u pitanje niti jednu tvrdnju iz Huntingtonove “ratoborne i beznadno ignorantske knjige” (Edward Said), huntingtonovska “razdjelnica” postaje još jedan od njezinih “dokaza” da je etnoteritorijalni preustroj BiH prijeko potreban. (Usput, od svih kasapovićevskih misaproprijacija, ta je najfarsičnija: prema Huntingtonu, konsocijacija kao takva nespojiva je s elementarnim načelima demokracije.²⁶)

I opet: najveći problem s tim “civilizacijskim” kravalom ne leži toliko u njegovoj netačnosti, koliko u njegovom *depolitizirajućem* učinku. Postsocijalistička je BiH u tako teškoj političkoj i društvenoj krizi da je posve nevjerovatno da bi neko u svrhu dokazivanja te očigledne činjenice morao posegnuti za Huntingtonom ili rasisitičkim tvrdnjama o “parazitskom mentalitetu” Bosanaca i Hercegovaca (12).

26 Vidi Samuel P. Huntington, “Reform and Stability in a Modernizing, Multi-Ethnic Society”, *Politikon* 8/II (1981), 8–26.

Upravo taj višak argumentacije upućuje da Kasapović izvodi ideološku gestu *par excellence*: pozivajući se na neporecivu činjenicu bh. krize, ona proizvodi laž da je ta kriza posljedica povijesnih i kulturalnih antagonizama, sukoba na civilizacijskoj razdjelnici, mentaliteta i ostalih depolitizirajućih kategorija.

Znači li to da bi BiH trebalo poštediti kritike koja bi u njezinu današnjem ustrojstvu prepoznala neodrživu i ridikuloznu tvorevinu? Nikako! Pokažimo to na primjeru jedne druge analize u kojoj vidimo potpunu suprotnost kasapovićevskoj makulaturi. U svojoj analizi iz 2001. godine, Boris Buden opisuje BiH kao

protektorat takozvane međunarodne zajednice, nesposoban za samostalni život. Njezini građani ne predstavljaju nikakav demokratski politički subjekt. Naprotiv, međunarodna zajednica tretira ih kao neku vrstu političkih maloljetnika. Zato ih je, zajedno sa svim njihovim demokratskim institucijama, stavila pod svoje starateljstvo. Tako je, da bi uopće bila uspostavljena, suverenost države Bosne i Hercegovine morala biti realno ukinuta.²⁷

188 Ne tvrdi li Buden isto što i Kasapović? Ne! Njegova kritika ne nudi Bosnu kao obo-
galjenu državu samo zato da bi tom gestom podmetnuo koncept nacionalne države
kao neupitno normalan i normativan. Upravo suprotno. Buden analizira ono što je
ostalo od nacionalne suverenosti u ime koje su političke elite SFRJ krenule u koma-
danje zemlje i rat. Ta analiza polazi od Slovenije, uključuje Hrvatsku, BiH, Srbiju,
Makedoniju i Kosovo, i dolazi do zaključka da su svi ti politički projekti završili be-
smisleno jer “nijedna nacija od Vardara do Triglava danas više nije suverena, ni po-
litički ni ekonomski, ni vojno ni državopravno”.²⁸ Eto kakva analiza ima pravo pro-
glasiti BiH za državno-politički debakl: to je kritička refleksija koja ne izvlači iz ru-
kava retuširanu povijest zarad prikrivanja ključnih političkih ideologema u ime ko-
jih je krvavo raskršćljena SFRJ. To je refleksija koja raskrinkava činjenicu da su Sr-
bija i Hrvatska svoju “nepodijeljenost” i “zajednički politički identitet” ostvarile
vojnopolitički orkestriranim pogromima kojima su se pokušale riješiti svojih trau-
matičnih Drugih (Srbija Albanaca, Hrvatska Srba).

U svjetlu Budenove analize postaje jasno da se “uspjeh” bh. susjeda za-
pravo temelji na institucionalizaciji homogene *Gemeinschaft*, “organske” etničke za-
jednice, čije su granice u tom procesu kreirane kao granice društva i naposljetku
granice države. Primijenimo li tu normu na BiH, dolazimo do zaključka da je taj

27 Boris Buden, *Kaptolski kolodvor: Politički eseji* (Beograd: CSU, 2002), xi.

28 Ibid., ix.

“uspjeh” postignut jedino u Republici Srpskoj, genocidnim kampanjama protiv svega “nesrpskog”. Dakle, “neuspjeh” BiH u usporedbi s Hrvatskom ili Srbijom leži u tome da nacionalistička načela nisu do kraja “normalizirana”, tj. da RS još uvijek funkcionira kao svojevrsni politički eksces koji izaziva stanovitu nelagodu. Institucionalizacija etničkog načela kroz teritorijalno-političku podjelu kakvu zagovara Kasapović, taj bi eksces retroaktivno pretvorila u normu. Na taj bi se način cementiralo postojanje RS i naknadno opravdala načela etničke segregacije.

★ ★ ★

Tekst smo otpočeli jednim simptomom nelagode u ideologiji, možda ne bi bilo loše slično ga i zaključiti. U intervjuu koji je za *Vjesnik* dala kao laureatkinja nacionalne nagrade za znanstveni rad, Kasapović je ustvrdila da konsocijacija “nije apartheid jer on je prisilna kategorija, a ovo je dobrovoljno. [...] To nije teror manjine nad većinom nego dobrovoljni oblik odvojenog života jer su interesi, vrijednosti i identiteti tih zajednica jako različiti, pa čak i nepomirljivi”.²⁹ Kasapović, dakle, uvodi suprotnost između *prisile* i *dobrovoljnosti* kao međusobno isključivih pojmova. No, da su oni zapravo komplementarni, znao je i sam Lijphart, koji je svojedobno samu konsocijaciju koncipirao kao spoj *aparthejda* i *dobre volje*: “Because good social fences may make good political neighbours, a kind of voluntary apartheid policy may be the most appropriate solution for a divided society”,³⁰ odnosno, kako to prevodi Kasapović u *Bosni i Hercegovini*, “neka vrsta politike dobrovoljnog *aparthejda* najbolje je rješenje za podijeljeno društvo” (37, f.17).

189

Kako dakle objasniti to uskakanje Mirjane Kasapović u vlastita usta, kako objasniti to nijekanje segregacijske, aparthejdovske dimenzije konsocijacijskog projekta koju je priznao i sam njegov autor? Možda jedino time da ideologija i šlamperaj ostaju ideologija i šlamperaj ma koliko god ih mi nagrađivali.

29 Kasapović u “BiH je klasično podijeljeno društvo”, *Vjesnik*.

30 Arend Lijphart, “Cultural Diversity and Theories of Political Integration”, *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique* 4/1 (1971), 11, kurziv u originalu.

Bosnu i Hercegovinu moguće je urediti kao konsocijaciju, tronacionalnu državu, ali ovaj put ustrojenu na uistinu teritorijalnom principu, to jest na principu teritorijalne federalnosti. U teoriji se smatra da je to lakše jer su teritoriji etnički čisti. Pri tome je užasna činjenica da je takva pogodnost ostvarena etničkim čišćenjem. ... Da budem sasvim jasan, ako postoji već jedan entitet i ako se BiH može računati kao država s dva entiteta, onda je zahtjev za trećim entitetom potpuno legitiman. Reakcije na taj zahtjev panične su jer kod nas još uvijek važi model nacije-države, odnosno iluzija da se može konstituirati BiH narod.

DRUGA SMRT ANTIFAŠIZMA: O cinizmu “intelektualne elite” u BiH

NEBOJŠA JOVANOVIĆ
DAMIR ARSENIJEVIĆ

U samom sadržaju citiranog iskaza nema ničega što bi nas ovdje i sad moglo neugodno iznenaditi: riječ je o scenariju etnoteritorijalne podjele BiH koji je kobno odredio povijest postsocijalističke BiH, i koji i danas opstaje kao jedini pravi program najvećeg dijela bh. političke scene. No, ono što citirani iskaz čini važnim jest pozicija s koje je odaslan u javnost: njime je scenarij etničke segregacije, karakterističan za nacionalističke političare i nacionalnu inteligenciju, prvi put artikuliran s pozicije koja za sebe tvrdi da je građanska.

Iskaz smo preuzeli iz intervjua koji je 2005. godine za riječki *Novi list* dao Ugo Vlasisavljević, profesor ontologije na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.¹ Prije nego je počeo zagovarati konsocijaciju utemeljenu na “pogodnostima ostvarenima etničkim čišćenjem”, Vlasisavljević je svoj *image* i simbolički kapital egzemplarnog građanskog mislioca i

¹ Vidi “Rat, najveći kulturni događaj?”, intervju s Ugom Vlasisavljevićem, razgovarali L. Tomičić i I. Fuka, *Novi list*, 16. 7. 2005.

međunarodno priznatog sarajevskog filozofa stekao varirajući tezu da je BiH “jedina od južnoslavenskih država koja ima mogućnost građanske kulture; tačnije, osuđena je na tu mogućnost, jer sve ostalo je podjela”.² Otud ne iznenađuje to da je citirani uvodni iskaz imao određeni traumatični učinak. Pritom ne mislimo samo na osupnutost pojedinih bh. teoretičara liberalne provinijencije koji su Vlaisavljevića prije tog intervjua smatrali za svog sumišljenika. Traumatični efekt citiranog iskaza vidljiv je već kod samog Vlaisavljevića. Naime, iako je u posljednje dvije godine, u nizu svojih tekstova, konsocijaciju iz mogućnosti uzdignuo u rješenje koje nema alternativu (“Meni se čini uopće smiješnim treba li prihvatiti konsocijaciju ili ne. [...] Drugog izbora nema.”),³ Vlaisavljević je citirani iskaz nedavno cenzurirao: objavljujući u svojoj najnovijoj knjizi intervju iz *Novog lista*, Vlaisavljević je iz njega potpuno izbrisao citirani scenarij etnoteritorijalne podjele.⁴

Vlaisavljević nije jedini sarajevski “građanski intelektualac” koji je svojim zagovaranjem konsocijacije nedavno izazvao pomutnju na “sarajevskoj intelektualnoj sceni”. Primjenu konsocijacijskog modela u BiH počeo je zagovarati cijeli jedan segment sarajevske inteligencije koja je 1990-ih godina osuđivala politiku podjele BiH. Čini se da je to zagovaranje nadahnuto tezama zagrebačke politologinje Mirjane Kasapović. Njezina knjiga *Bosna i Hercegovina: Podijeljeno društvo i nestabilna država*,⁵ prozirna pseudo-znanstvena preporuka za uvođenje hrvatske autonomije u BiH, u rečenom je krugu inteligencije stekla status neupitne znanstvene istine. U eksplisitnom potiskivanju ideološke oštice te “studije” najdalje je otišao *éminence grise* “sarajevske intelektualne scene” Ivan Lovrenović. Nakon što je u ratu i poraću à *conto* svojih unebovapijućih osuda podjele BiH stekao status najmoralnije i najvertikalnije moralne vertikale podno Trebevića, Lovrenović je u tezama Mirjane Kasapović odbio vidjeti ideologiju koju je donedavno kritizirao:

nije najvažnija stvar u Kasapovićkinjoj knjizi to, uostalom fakultativno, razmatranje mogućnosti reteritorijalizacije. Po izvanrednoj analizi bosanskoherce-

2 “Univerzitet kao Lepoglava”, intervju s Ugom Vlaisavljevićem, razgovarao N. Ćurak, *Dani*, 21. 2. 2003.

3 Ugo Vlaisavljević, citirano prema “Treba pomiriti opstojnost države s pravima naroda” (transkript okruglog stola *Konsocijacijski model uređenja države – spas ili krah BiH*), *Dani*, 11. 8. 2006, <http://www.status.ba/10%20pdf/26.pdf>.

4 Vidi Ugo Vlaisavljević, *Rat kao najveći kulturni događaj: Ka semiotici etnonacionalizma* (Sarajevo: Maunagić, 2007).

5 Vidi Mirjana Kasapović, *Bosna i Hercegovina: Podijeljeno društvo i nestabilna država* (Zagreb: Nakladno-istraživački zavod Politička kultura, 2005).

govačke situacije i njezine povijesno-političke geneze, te po znalačkom i podrobnom obavještanju o primjerima i modusima konsocijacijskih rješenja, o njihovim slabostima također, ova knjiga je u našim okvirima izuzetno vrijedno, aktualno i provokativno znanstveno štivo, a više je nego indikativno da je u sarajevskoj znanstvenoj javnosti sve do sada sistematski prešućeno.⁶

Znakovito, to zagovaranje konsocijacije na dijelu “sarajevske intelektualne scene” (ne zaboravimo ni Mostar i tamošnji časopis *Status*, čiji urednik Ivan Vukoja s Vlajavljevićem i Lovrenovićem čini trolist najradišnijih zagovaratelja konsocijacije) izazvalo je nemalo oduševljenje u Beogradu. Notorni Nenad Kecmanović komplimentirao je *Bosni i Hercegovini* kao studiji teško oborive historiografske i politološke argumentacije, dok je za samog Lovrenovića ustvrdio da u Sarajevu s velikom erudicijom i elokvencijom dosta usamljeno (?) brani koncept konsocijacije. Naravno, razlozi Kecmanovićeva ushita onim što on vidi kao “okretanje ćurka hrvatske elite” s Miljacke, utemeljeni su u najprizemnijem srpskom ekspanzionizmu, tj. u simpatijama za iredentističke planove Milorada Dodika, aktualnog premijera Republike Srpske:

Uskoro ćemo vidjeti da li će se u novoj rundi pregovora o ustavnim promjenama oko koncepta trećeg entiteta konačno okupiti... svi Hrvati. Vlasti u Banjaluci bi to rasteretilo potencijalnih novih pritisaka iz Sarajeva, Brisela i Vašingtona na Republiku Srpsku, pa je premijer Dodik u intervjuu zagrebačkoj štampi ukazao na simetričnost srpsko-hrvatskih pozicija u BiH.⁷

193

Ukratko, Kecmanovićev nas iskaz podsjeća da bi upravo uvođenje “konsocijacijske” granice između bošnjačkog i hrvatskog etnonacionalnog entiteta konačno cementiralo i naknadno opravdalo postojanje Republike Srpske. Odnosno, ako RS još uvijek funkcionira kao svojevrsni politički eksces koji izaziva stanovitu nelagodu, tada bi konsocijacijsko ustrojavanje druga dva etnički utemeljena entiteta retroaktivno pretvorilo taj eksces u normu.

6 Ivan Lovrenović, “Historijska nulta tačka”, *Dani*, 9. 6. 2006, <http://www.status.ba/10%20pdf/25.pdf>.

Posve je nevjerovatno da neko ko svoju slavu duguje tekstovima o politici i ideologiji, piše kao da ne zna kako je ideologija najdjelotvornija upravo tamo gdje za svoj medij uzme naizgled ideološki neutralnu formu, poput fakultativnih nacrti, neobavezujućih izjava ili “slobodnog izbora”.

7 Nenad Kecmanović, “Kraj hrvatske šutnje?”, *NIN*, 15. 2. 2007, http://www.nspm.org.yu/koment_2007/2007_kecmanovicI.htm.

O ČEMU GOVORIMO KADA GOVORIMO O KONSOCIJACIJI

Da je zagovaranje konsocijacije u BiH ideološki nevino koliko i iskopavanje Doline piramida u Visokom, bilo je očigledno i mnogo prije Kecmanovićeve blagoslova. Ideološki karakter cijele stvari razotkrio se, između ostalog, i kroz dvije diskurzivne strategije pomoću kojih braća po konsocijaciji sam pojam konsocijacije prazne od značenja kojeg mu je dao Arend Lijphart, koji ga je i najpodrobnije razradio u političkoj teoriji.

194 Prvo, konsocijacija je proglašena za ključnu konstantu bh. povijesti, odnosno povijest BiH odjednom se pretvorila u povijest konsocijacije. Neponovljivom frazom sarajevskog historičara Dubravka Lovrenovića, upravo je “povijest a ne Mirjana Kasapović, ‘izmislila’ konsocijacijski model za BiH”.⁸ Prema Vlasisavljeviću, “nikad i nismo živjeli u nekom drukčijem uređenju: od imperijalnih mozaika, federalnih Jugoslavija do dejtonske Bosne koja sada svoju budućnost vidi u konsocijacijskoj EU”.⁹ A kako je po Ivanu Lovrenoviću već otomanski millet sistem “bio nekakva imperijalna forma ‘konsocijacije’”,¹⁰ tada nas ne treba začuditi da Vlasisavljević, recimo, čak i u ZAVNOBIH-u vidi “čistu... konsocijacijsku formulu”.¹¹ “Konsocijacija” se na taj način iz politološkog termina za određeni model podjele državne vlasti u demokracijama, pretvorila u protejsku činjenicu koja ne haje za povijesne periode, društvene mijene, ideološke i političke režime i sisteme. Neodoljiva čarolija iznenadnog otkrića da su Bosanci i Hercegovci, eto, uvijek živjeli u konsocijaciji, leži isključivo u samoj želji promicatelja konsocijacije da u povijesti BiH “pronađu” upravo ono što žele naći. Tim retroaktivnim upisivanjem konsocijacije u povijest BiH dobili smo samo jedan mit o BiH više: narativ o *konsocijacijskoj Bosni* ne razlikuje se od narativa o Bosni kao *zemlji mržnje* (ili, suprotno, o *dobroj Bosni*), niti strukturalno, niti po svojim depolitizirajućim učincima.

Na tu strategiju nadovezuje se ona koja konsocijaciju od označitelja za “jednu vrstu dobrovoljnog aparthejda” (Lijphart) pretvara u označitelj za nešto posve suprotno. Prema Vlasisavljeviću, riječ “konsocijacija” ne samo da ne znači podje-

8 Dubravko Lovrenović, “Kome i zašto smeta Srećko M. Džaja”, *Dani*, 9. 3. 2007. Prema istom autoru, teze iz *Bosne i Hercegovine* Mirjane Kasapović “mogu izdržati i najstrožu znanstvenu kritiku” (D. Lovrenović, “O historiografiji iz Prokrustove postelje: Kako se i zašto kali(o) bogumilski mit”, *Status* 10, 2006, 266, <http://www.status.ba/10%20pdf/35.pdf>).

9 Vidi “Današnja politika je politika naših zločinaca”, intervju s Ugom Vlasisavljevićem, razgovarao Senad Pećanin, *Dani*, 7. 7. 2006.

10 Ivan Lovrenović, “Iluzija o Ur-Bosni”, *Feral Tribune*, 12. 5. 2006, <http://www.status.ba/10%20pdf/21.pdf>.

11 Vlasisavljević, u “Današnja politika je politika naših zločinaca”, *Dani*.

lu, nego, “kada bi se doslovno prevela s njenog latinskog izvornika znači zajedničko (*con*) udruživanje (*sociare*), čak spajanje u drugarstvu”.¹² Kako je Lijphartova konsocijacijska demokracija “spajanje u drugarstvu” taman koliko je leopard mješanac lava i geparda, blef s “doslovnim prijevodom s latinskog” ostaje nevješt pokušaj da se prikrije to da je konsocijacija *misnomer* dostojan orwellovskog novozbora. No, sve da Vlasisavljević i vjeruje kako niko u njegovoj publici nema pojma o lingvistici, neoboriv dokaz protiv “doslovnog prijevoda” ostaju njegove vlastite tvrdnje da konsocijacijski model (1) “ustanovljuje i čak produbljuje postojeće podjele”,¹³ te (2) da te podjele “po uzoru na nacije-države... u stvari predstavljaju način da se izađe na kraj s nacionalnom mješovitošću”.¹⁴

Jedna digresija na ovom mjestu neće biti suvišna. Naime, najodvažniji otklon od te neuvjerljive strategije nijekanja segregacionističkog karaktera konsocijacije dugujemo Ivanu Lovrenoviću. Prema njemu, ne samo da ne bismo trebali zazirati od konsocijacije, nego ne bismo trebali zazirati niti od same podjele BiH:

Što se tiče *dijeljenja zemlje*, i taj će bauk morati “na pregled.” Ono što je nekad bila stvarna opasnost od komadanja i političko-teritorijalnog nestanka države, sada se preokrenulo u sasvim drukčije, za budućnost sudbonosno pitanje, koje ima prividno isti jezični lik: umijemo li *dijeliti* zemlju! Jezik je đavolska mašina, i on zna ono što ideologijski jednosmjerni mozgovi neće da znaju. *Dijeliti* znači upravo: umjeti nešto s nekim imati zajedničko. Kao što u najsvakodnevnijemu izražavanju *dijelimo mišljenje* s nekim. Ili: *dijelimo* zajednički stan. Zašto ne i: zemlju, državu, vlast. I, eto nas u području prave i ozbiljne, istinske politike. Dosadašnji veliki *patrioti*, *probosanci*, zagovornici *cjelovite* etc., toj politici... bojat se, neće imati što da pridonesu, isto onako kao što joj ne bi imali što pridonijeti ni oni stari, opaki ratni djelatelji, čija je politika definitivno mrtva.¹⁵

Nota bene, potpuno je nevjerojatno da Lovrenovićev tanani semantički živac nije proradio niti jedan jedini put onda dok je on sam pisao kao zagovornik cjelovite

12 Ugo Vlasisavljević, “Udri, Sejo, narodne neprijatelje!”, *Slobodna Bosna*, 7. 9. 2006.

13 Ugo Vlasisavljević, *Etnopolitika i građanstvo* (Mostar: Status, 2006), 298.

14 Ibid., 296. S tim u vezi tvrdimo da upravo koncept konsocijacije daleko više učvršćuje model nacije-države, nego što to, prema Vlasisavljeviću, čini “iluzija da je moguća BiH nacija”.

15 Ivan Lovrenović, “Šok n’roll”, *Feral Tribune*, 14. 2. 2007.

BiH – recimo, 1993. godine kada je *à propos* tada aktualnih mirovnih prijedloga međunarodne zajednice upozoravao da se BiH “*raspada po principu ujedinjavanja (unija republika – ‘genijalni’ Owen–Stoltenbergov oksimoron! [sic]*).”¹⁶ No, to kvazi semantičko popovanje ne bi nas trebalo odvratiti od Lovrenovićeve najsumnjivije teze prema kojoj je mogućnost podjele BiH nestala s ratnim djelateljima čija je politika “definitivno mrtva”. Kako je, na primjer, sam Lovrenović 2001. godine pisao da “trećesiječanjski” odlazak HDZ-a s vlasti u Hrvatskoj “ne samo da nije nužno značio i adekvatnu promjenu u Bosni i Hercegovini, nego se tuđmanizam [u BiH] na neki način *post mortem* još dublje ukopao”,¹⁷ semantičar Lovrenović ostaje nam dužan otkriti do kakvog je to obrata došlo u zadnjih pet–šest godina među bh. strankama “s hrvatskim predznakom”, odnosno na osnovu čega bi se moglo reći to da je djelateljska politika “definitivno mrtva” baš danas, kada u BiH postoje dva HDZ-a koji se nadmeću u svom hrvatstvu, i kada se ideološki raspon hrvatskih stranaka u BiH svodi na nekoliko nijansi desne političke game. (Kada je riječ o srpskim strankama u BiH, čija politika također ulazi u svaku jednadžbu o podjeli BiH, takvo je pitanje besmisleno, čak i kao retorička figura.)

196 No, ono što nas ovdje posebno zanima jest sljedeće: je li Vlaisavljević–Lovrenovićevu pohvalu konsocijacije zaista utemeljeno opisati kao primjer radikalnog i nenaslutivog prijeloma u njihovim diskursima, kako tvrde neki njihovi kritičari (a ne zaboravimo niti pristalice poput Kecmanovića)? Odnosno, ostavlja li njihov prokonsocijacijski nastup uistinu mjesta iznenađenim prigovorima da je riječ o “neodgovornim subjektima kritike” koji su donedavno govorili jedno, a potom naprosto okrenuli ploču?¹⁸ Naš odgovor je: Ne! Onaj ko je razočaran iznenadnim “zaokretom” svih naših *ivana vlaisavljevića*, samo plaća cijenu za odsustvo pažljivog čitanja njihovih tekstova iz vremena kada su oni zagovarali “pravu stvar”. Naime, kritika “prijeloma” fokusira se samo na jednu ravan njihovih diskursa (konkretno, na ravan njihove donedavne kritike nacionalizma), implicirajući da je upravo ta ravan

16 Ivan Lovrenović, *Labirint i pamćenje: Kulturnohistorijski esej o Bosni* (Klagenfurt/Celovec: Kulturverein Bosnische Bibliothek, 1994), 244.

17 Ivan Lovrenović, “Tuđmanizam, *post mortem*”, *Dani*, 2. 2. 2001.

18 Za primjer takve kritike, vidi Vahidin Preljević, “Nestalni subjekt bosanskohercegovačke kritike: O kulturi ignorancije, privatizaciji javnosti i neodgovornom diskursu u doba balkanske postmoderne”, *Status* 10 (2006), 209–15, <http://www.status.ba/10%20pdf/28.pdf>. Prema Preljeviću, upravo je Vlaisavljević primjer nestalnog subjekta pseudokritike koji pribjegava demagoškoj retorici, izbjegavajući reflektirati o radikalnom obratu svoje pozicije, tj. o onome što Preljević vidi kao radikalni prijelom u Vlaisavljevićevu diskursu.

ključna ili temeljna za njihov diskurs, te upravo na toj ravni detektira prijelom. No, ta kritika previđa polifonu prirodu diskursa. Plakanje zbog prijeloma na jednoj ravni diskursa prikriva činjenicu da na nekim drugim ravnima diskursa postoji kontinuitet; u pitanju su upravo one ravni koje kritika “prijeloma” zanemaruje ili posve previđa.

Zato ćemo u nastavku ponuditi nova čitanja tekstova Uge Vlasisavljevića i Ivana Lovrenovića, kao egzemplarnih sarajevskih “intelektualaca” s najvećim simboličkim kapitalom: čitajući tekstove iz njihove “good guys faze”, demonstrirat ćemo da su ispod antinacionalističke glazure njihovih pretkonsocijacijskih diskursa također bili uočljivi elementi na koje se njihovo današnje zagovaranje konsocijacije nastavlja bez ikakvog dramatičnog prijeloma. Na taj način želimo pokazati da se bh. prokonsocijacijski diskurs nije pojavio niotkud: on ima svoju prethodnicu u anti-ljevičarskim i revizionističkim diskursima lokalne inteligencije koji nisu pravodobno kritizirani.

IVAN LOVRENOVIĆ, NAJSUBLIMNIJI OD SVIH HRVATA

Najpregnantniji opis Ivana Lovrenovića nalazimo u superlativu kojim ga je počastio njegov sumišljenik i prijatelj Ivo Banac: Lovrenović je “najhrvatskiji bosanski pisac”.¹⁹ Kako je Banac poslovični ekspert za nacionalna pitanja, ne usuđujemo se sumnjati u njegovu ocjenu, s kojom se slažemo u mjeri u kojoj ona ukazuje da je Lovrenović, u konačnoj analizi, inteligent određen uvjerenjem da se nacionalna Stvar nalazi u supstanciji nacionalne kulture. Otud ne iznenađuje da je Lovrenović (upravo poput samog Banca ili Vlade Gotovca) svoju kritiku nacionalizma artikuli-
rao kroz optužbu režima koji je nacionalnom Stvari pragmatično manipulirao, navodno ne prepoznajući njezinu autentičnost i jedinstvenost. Prema takvoj kritici nacionalizma, koja zapravo napada samo one koje prepoznaje kao nacionalne izrode,²⁰ autentično hrvatska politika koju bi vodili istinski, “najhrvatskiji” Hrvati, ne bi niti mogla počinuti zlodjela poput Ahmića ili rušenja Starog mosta u Mostaru: zločine može počinuti samo njezina mračna dvojnica, kvazihrvatska politika koja ne zna ništa o sublimnosti istinske nacionalne Stvari. To što su takvu politiku kreirali i zločine činili ljudi koji u svoje hrvatstvo sumnjaju (možda) još i manje nego što Lovrenović sumnja u svoje, iz nacional-liberalnog kuta posve je sporedno: prava hrvatska nacionalna Stvar, supstancija hrvatske kulture, nalazi se onkraj konkret-

197

19 Ivo Banac, “Možda ovo nije pjesma”, *Feral Tribune*, 20. 8. 2004.

20 Na primjer, Matu Bobana & Co. Lovrenović je osuđivao kao “kvazihrvatski krug” sastavljen od “pouzdanih policijskih i činovničkih kadrova staroga režima, tako rigidno antihrvatskoga!” (*Labirint i pamćenje*, 245).

nih, “prizemnih” političkih i ideoloških poteza svih tih *tuđmana & bobana*. Liberalni nacionalisti otud za sebe zadržavaju status ekskluzivnih posjednika znanja o nacionalnoj Stvari, i sa te pozicije imaju nepogrešiv uvid u to ko se uistinu bori za autentičnu hrvatsku stvar a ko je lažihrvat. Hadezeovsko “Zna se!” nije ni blijeđa sjena tog nacional-liberalnog sveznanja.

Prirodu odnosa hrvatske liberalne oporbe prema nacionalnoj Stvari nedavno je jezgrovito opisao pjesnik Mile Stojić komplimentirajući Ivi Bancu: “Banac je promicao vrijednosti građanskog svijeta na tvrdim klisurinama tuđmanizma, pokušavši državotvornom hrvatskom nacionalizmu dati ljudski lik.”²¹ Tačno tako. Liberalna se inteligencija s nacionalizmom *nije* obračunavala, nego mu je pokušavala dati ljudski lik, učiniti ga manje čudovišnim a više konvencionalnim i normalnim. Na ono čemu Stojić danas komplimentira na stranicama *Feral Tribuna*, ljevičarska kritika okupljena oko *Arkzina* i *Bastarda* upozoravala je još za Tuđmanova vakta: antituđmanovska liberalna opozicija, baš poput samog Tuđmana, također je igrala na kartu temeljnog nacionalističkog ideologema, sublimne nacionalne Stvari, prepoznate u hrvatskoj državotvornosti i kulturi.²²

198 Oni koji danas tvrde da je Lovrenović svojim zagovaranjem konsocijacije “okrenuo ćurak”, previđaju, dakle, da se Lovrenović uvijek ravnao prema nacionalnoj Stvari koja je kod njega nosila oznaku “kultura”. U svjetlu toga, promicanje konsocijacije može biti prepoznato kao logična posljedica Lovrenovićeva istrajavanja na poziciji nacional-kulturnog supstancijalizma:

Kultura je po svojem biću *otvorena i priključujuća*, a ideologija (svaka, a nacionalna osobito) zatvorena i isključujuća. *Nacionalna ideologija* trsi se oko čišćenja, njezin ideal je sama esencija nacije, čista od svake natruhe tuđega. [...] *Nacija kao kultura* dinamična je struktura, sposobna da prima i da daje. Od tuđega ne zazire nego ga lako čini svojim; nad svojim ne strijepi nego ga voljko daje “u

21 Mile Stojić, “Orijent Eksces”, *Feral Tribune*, 30. II. 2006.

22 Neizbrisivu razliku između liberalne i arkinovske lijeve kritike nacionalizma zorno ilustriraju reakcije Ive Banca i Borisa Budena na rušenje Starog mosta u Mostaru. Ovako Banac: “Amir Pašić, mostarski konzervator, arhitekt i oličenje mostarske tradicije, tješio me da rušitelji zapravo i nisu Hrvati. Da je to ološ bez roda i imena. I zaista je tako. Onaj tko poštuje tradiciju i baštinu ne može rušiti Hajrudinov most u Mostaru” (Ivo Banac, *Cijena Bosne: članci, izjave i javni nastupi, 1992–1993*, Zagreb: Europa Danas, 1994, 174). S druge strane, Buden u ruševinama Starog mosta prepoznaje “bez sumnje simbolički najvažniji spomenik hrvatske nacionalne kulture dvadesetog stoljeća” (*Barikade 2*, Zagreb: Arkzin, 1998, 19).

promet". Ta sposobnost uključivanja, ta igra razmjene – a ne čišćenje i čistoća – zaloga je punoće identiteta i korespondencije s drugim.²³

Takvi patetični, anakroni mitovi o čistoj i blistavoj naciji kao kulturi nasuprot zloj i prljavoj nacionalnoj ideologiji, jedino i mogu funkcionirati u "kronikama" mrtvih bijelih muževa koji ne pokazuju niti najmanji interes za ono što je o toj temi rečeno i napisano izvan njihovog palanačkog groblja. Oni koji su *à propos* zapletenih odnosa kulture i ideologije čitali i nešto drugo osim lovrenovićevskih dumanja o "biću kulture", lako su mogli doznati da se između kulture i ideologije ne može povući nikakva čvrsta granica, da kultura nije ni supstancija²⁴ niti skup vrlina, i da nema razloga za njezino fetišiziranje, posebno u sprezi s depolitizacijom. A upravo depolitizaciju i fetiš kulture prepoznajemo kao ključne odlike Lovrenovićeva diskursa:

Kako, dakle, misliti i živjeti Bosnu danas, a da se približimo njezinu duhovnopovijesnom identitetu, jezikom i načinom koji mu je primjeren? Nemam [...] gotova odgovora. Ali znam da je promašen i potrošen posao – činiti to na način ideologije (nacionalne jednako kao i bilo koje druge), kako se čini već stoljeće i pol do danas. Taj nas je način uostalom udaljio i od onoga na što se kao na svetinju poziva i u čije ime razvija svoje barjake: od istinskoga i punog življenja nacionalnoga identiteta. 199

Vrijedilo bi, konačno, sistematski početi s drugim načinom – načinom kulture. Možda se jedino u njemu, u takvom načinu mišljenja i življenja, može harmonično i produktivno smiriti tenzija između našega *bosanstva* i našega *nacionaliteta*.²⁵

U svjetlu aksioma da *nikakva nacionalna koncepcija kulture nije u stanju postati bilo šta drugo nego nacionalistička kulturna praksa*,²⁶ Lovrenovićev se "način kulture" razotkriva kao ideolo-

23 Ivan Lovrenović, *Unutarnja zemlja: Kratki pregled kulturne povijesti Bosne i Hercegovine* (Zagreb: Durieux, 1998), 225.

24 Kada je u pitanju kultura bosanskih Hrvata, Lovrenović je njezinu supstanciju pronašao u spisima bosanskih franjevaca koji su, prema njemu, bili "organski stopljeni s narodom" (ibid., 216).

25 Ibid., 226.

26 Vidi Borislav Mikulić, "Otvorena kultura i njezini neprijatelji: O samopredodžbama kulturne elite u 'postkomunističkoj' Europi (slučaj Hrvatske)" (prilog za 9. Susret evropskih kulturnih časopisa u Beču, 14.–17. 7. 1995), <http://deenes.ffzg.hr/čbmikulic/Knjizevnost/otvorena-kultura.htm>.

ška smjernica koja svoje najpotpunije ispunjenje nalazi upravo u zagovaranju kon-
socijacije, uz odgovarajuću “kulturnu” argumentaciju:

Tko je taj, tko će današnjemu, definitivno nacionalno osviještenom Bošnjaku, kao i Srbinu i Hrvat, objasniti da on, zapravo, nema svoju samobitnu nacionalnu kulturu, nego da je to što on osjeća kao svoju kulturu samo fantomatski osjećaj, a da između njegove i drugih dviju kultura nema bitnih razlika?²⁷

Od cijelog niza suspektnih premisa na kojima se citirano pitanje temelji,²⁸ čini nam se intrigantnija jedino Lovrenovićeva pretpostavka da bi neko mogao uvjeravati ljude da je njihov etnokonfesionalni identitet nešto fantomatsko i otud beskorsno ili besmisleno. Ako Lovrenović na taj način razumijeva antiesencijalističku kritiku identiteta, tada ipak treba biti pravedan i priznati mu da u tom poimanju nije sam. Nije li upravo Ugo Vlasisavljević, s kojim se Lovrenović danas “spaja u (konsocijacijskom) drugarstvu”, bio taj koji je, prije nego je počeo zagovarati modele pomoću kojih bismo trebali “izaći na kraj s nacionalnom mješovitošću”, u svojim opisima “sudbinske” liberalne budućnosti BiH, tvrdio da u Bosni “treba formirati takav javni prostor u kojem se odričete ... izražavanja svog najdubljeg identiteta, pretvarajući ga u neutralne i apstraktne elemente”,²⁹ i znalački upozoravao:

Ima li iko u javnom mnijenju da je u zadnje vrijeme rekao da je etnički identitet uvijek artifičijelna konstrukcija, da identitet nikad nije jedan i da iden-

27 Ivan Lovrenović, “Strah od razlike”, *Dani*, 19. 5. 2006, <http://www.status.ba/10%20pdf/23.pdf>.

28 Stoga, umjesto davanja bilo kakvog odgovora na Lovrenovićovo pitanje, trebamo subvertirati njegove premise: a) može li nacionalno osvješćivanje uopće biti definitivno?; b) atribut “današnji” krivo upućuje da je nacionalna osviještenost specifičnost sadašnjeg trenutka, kao da, recimo, i u socijalističkom režimu ljudi nisu bili svjesni svoje nacionalnosti i kao da ona već tada nije bila sastavni dio politike; c) kako kultura uopće može biti samobitna, ako se već prepušta igrama razmjene i *voljko se daje u promet* (Lovrenović)?; d) sintagma o *fantomatskom* osjećaju implicira potcjenjivački odnos prema dimenziji osobnog doživljaja ili, psihoanalitički, dimenziji fantazije s njezinom konstitutivnom ulogom u kreiranju stvarnosti; e) šta bi bilo pouzdano mjerilo toga koliko su razlike između pojedinih kultura uistinu bitne?; itd., itd.

29 Vlasisavljević, u “Univerzitet kao Lepoglava”, *Dani*.

titet nikad ne može biti kolektivan?! Smiješno je za nekog ko iole išta zna iz psihologije i psihoanalize da vidi te koncepcije identiteta koje se vrte u našem javnom mnijenju. Mada, znate, nije lako živjeti sa skraćivanjem svog ljudskog identiteta samo na etnički identitet, jer sve vrijeme znate da radite sabotazu, da nudite surogat.³⁰

Lovrenović i Vlaisavljević dijele zabludu da bi kritika nekog identiteta trebala ići u smjeru denunciranja njegove prividne objektivnosti: kako su karakteristike nekog identiteta zapravo lažne i artifičijelne, otud je u pitanju bezvrijedna i apsurdna sablast koju bi trebalo prokazati kao takvu i naprosto je odbaciti. Ako tu Lovrenovićevu pretpostavku i možemo opravdati njegovom kecmanovićevskom “erudicijom”, za Vlaisavljevića takvog opravdanja nema. Štoviše, njega dodatno tereti upravo njegovo vlastito pozivanje na “psihoanalizu i psihologiju”: svako ko “iole išta zna o psihoanalizi”, znade barem to da su svi (nikako samo etnički!) identiteti takoreći strukturalno vještački. Stoga je Vlaisavljevićeva preporuka da “najdublji identitet” treba pretvoriti u nekakve “neutralne, apstraktne elemente”, s psihoanalitičkog stajališta posve besmislena, jer psihoanaliza niti ne poznaje kategorije “neutralnih” identitetarnih elemenata (za koje bi, uostalom, bilo vrlo zanimljivo utvrditi iz kojeg su smjera doplutali u Vlaisavljevićevu verziju “psihoanalize i psihologije” – iz “humanističke psihologije”, možda?). 201

Psihoanaliza nas ne podsjeća naprosto na to da su identiteti *samo* utvare i surogati; ona upozorava da naša sopstva jedino i možemo pojmiti kroz fantazmat-ska izobličenja, kroz “fantomatske” osjećaje: identitet nečijeg Ja ne može biti manje ili više izobličen, jer već samo Ja *jest izobličenje*. Otud je citirano Lovrenovićevo pitanje naprosto pogrešno: pravo pitanje jest ono koje ispituje na koji način, pomoću kojih institucionalnih i vaninstitucionalnih mehanizama, političkih, kulturnih i ekonomskih praksi, određena vrsta samodoživljaja dobija veću simboličku i političku vrijednost u odnosu na ostale samodoživljaje.

SPECTRES DE VLAISAVLJEVIĆ

Ako je lutak Lovrenovićeva antinacionalizma u sebi skrivao patuljka kulturalnog supstancijalizma, patuljak koji je pokretao aparaturu Vlaisavljevićeve donedavne kritike nacionalizma jest antikomunizam. Tačnije, etnonacionalizam je bio u fokusu Vlaisavljevićeve kritike samo u onoj mjeri u kojoj ga je ovaj prepoznavao kao homunkulusa stvorenog u jugosocijalističkoj retorti:

30 Ibid.

31 Vlaisavljević, u “Univerzitet kao Lepoglava”, *Dani*.

... stojim iza teze koja nije toliko prisutna u našoj javnosti, ali u svjetskoj akademskoj zajednici postala je već opće mjesto. Ta teza glasi: Etnonacionalizam u istočnoj Evropi proizvod je akademskih elita utemeljenih na univerzitetu poslije pada komunističke ideologije. Te elite, tzv. humanistička inteligencija, proizvele su etnonacionalizam da bi zadržale isti model, iste vrijednosti i iste norme za koje jedino znaju, a to su marksističke ideološke norme.³¹

Nacionalizam poslije komunizma... je nacionalizam poslije komunizma. On u sebi ima sav komunizam. U njemu sav komunizam živi i on je nezamisliv bez tog komunizma. I moj politički ulog kao intelektualca koji to dekonstruira jeste da govorim o komunizmu u nacionalizmu.³²

202 U suglasju sa spomenutim općim mjestom Vlasisavljević je razradio tezu prema kojoj se jugoslavenski “komunizam” i postjugoslavenski nacionalizam, kao dvije glavne strategije borbe protiv modernosti,³³ temelje na imperativu bezuvjetnog i potpunog uništenja neprijatelja. Prema toj tezi, današnji nacionalisti u svojim pozivima na uništenje pripadnika drugih etnonacionalnih skupina zapravo preuzimaju i ponavljaju partizansku/komunističku matricu u kojoj s “narodnim neprijateljima” nema priče:

Kad vi hoćete da denuncirate nacionalizam i kad u njemu vidite nešto bes-krajno loše, onda vam je najbolja figura ili najlakši potez da odmah to povežete sa nacizmom i fašizmom. Time pravite skok u blisku prošlost, preuzimate nepokolebljivo uvjerenje prethodnog režima: nema dobrog nacionaliste, svi su oni zlikovci. Bez narodnooslobodilačke borbe i istorijskog iskustva sa kvislinzima i kolaboracionistima ne bi moglo biti takve jednačine. ... Tu se nema šta razumjeti: treba se boriti i neprijatelja ubiti. Nije čudo onda da se kod nas dugo poslije rata u širokim masama ništa nije znalo o prirodi nacizma (i danas se kod “znalaca” brka sa fašizmom).³⁴

32 Ugo Vlasisavljević, intervencija na konferenciji “Šta sa prošlošću”, u okviru projekta “De/konstrukcija spomenika”, u organizaciji Centra za savremenu umjetnost Sarajevo, II. 12. 2004. Direktorici Centra Dunji Blažević zahvaljujemo na ustupljenim transkriptima.

33 Vidi Ugo Vlasisavljević, “Politika znanja i neznanja”, *Odjek* 2 (1998), 13–22.

34 Vlasisavljević, u “Današnja politika je politika naših zločinaca”, *Dani*.

No, kao i sva opća mjesta, i to jedva da išta objašnjava. Na primjer, posegnemo li za Vlasisavljevićevom tezom da je SFRJ propala zato jer je bila previše uspješan politički projekt,³⁵ postavlja se pitanje zašto je jugoslavenski socijalizam (koji, kako vidimo, “znalci” i dalje brkaju s komunizmom), morao napustiti ideološki oblik s kojim je postigao takav uspjeh?

Također, otkud i čemu Vlasisavljevićev pravocrtni jednosmjerni vektor *komunizam* (*nacionalizam*? Nacionalizma je bilo ne samo za vrijeme jugoslavenskog socijalizma nego i prije njega; otud ga ne možemo svesti na partizansku matricu. Pretpostavka da iz, recimo, današnjih srpskih nacionalista progovaraju Moša Pijade ili Josip Broz može izgledati vjerodostojna jedino onima koji potiskuju činjenicu da se suvremena srpska desnica oslanja na bogatu tradiciju srpskog nacionalizma koji je svoje najpotpunije, rasističko ozbiljenje dosegao “konačnim rješenjem” “jevrejskog pitanja” upravo u onom povijesnom trenutku u kojem Vlasisavljević čuje isključivo partizanski poziv na antifašističku borbu. Vlasisavljević na taj način zatumljuje ne samo fašizam jugoslavenskih kolaboracionista, nego i antifašistički karakter partizanske politike. Ako Vlasisavljevićeve socijalistički prethodnici navodno nisu znali mnogo o razlici između fašizma i nacizma, on je ukinuo i razliku između fašizma i antifašizma.

U najkraćem, teza da se “bit nacionalizma” krije u antifašističkoj borbi i partizanskoj politici, najobičnije je dosoljavanje mora revizionizma na postseferjotskom prostoru, gesta koju Rastko Močnik vidi kao simptomatičnu za nacionalne političke i intelektualne elite koje donose kapitalizam na postsocijalistički Istok. Ono što te elite ne mogu pojmiti jest upravo nekadašnja ideja i praksa antifašističke solidarnosti:

Antifašistička borba tjera u laž njihovu nacionalističku i šovinstičku retoriku, svo njihovo slavljenje sebičnih vrijednosti kapitalizma. U tome je nesno-

35 Ovako Vlasisavljević: “Još jedna stvar koju sam otkrio jest ta da je mir za male narode gori nego rat. [...] Jugoslavija se nije raspala zato što je bila neuspješna, nego zato što je proces asimilacije, to jest proces bratstva i jedinstva bio previše uspješan. U jednom trenutku, to se u Hrvatskoj moglo posebno osjetiti, izgubili ste razliku između hrvatskog i srpskog jezika, između hrvatskog i srpskog identiteta. Došlo je do procesa integracije koji je prijetio potpunom asimilacijom u neko srpsko-hrvatsko tijelo. [...] Mir, dakle, donosi asimilaciju, što je za male narode velika opasnost.” Ipak, novinari *Novog lista* uljudno su ismijali taj plagijat Dobrice Ćosića: “Slušajući vas kako govorite o asimilaciji pada nam na pamet da titlovani prijevod srpskih filmova na hrvatski jezik po vama i nije loša stvar” (“Rat, najveći kulturni događaj?”).

snost povijesti: time što je bio, time da je povijesna činjenica, antifašizam svagda i za svakoga dokazuje neistinu da su ljudi prije svega sebični pojedinci i sebične pojedinke, neistinu da se narodi moraju međusobno mrziti.³⁶

Vlaisavljevićev “politički ulog kao intelektualca” da govori o komunizmu u nacionalizmu stoga možemo pročitati i kao spektakularno odvratanje pažnje od cenzure koju istodobno provodi *à propos* spoja nacionalizma i “kapitaloparlamentarizma” (Alain Badiou).

No, iako je ta tema na manifestnoj razini odsutna iz Vlaisavljevićevih tekstova, njezina traumatična dimenzija isplivala je upravo kroz jedan specifičan aspekt promicanja konsocijacije. U pitanju je ona sastavnica prokonsocijacijskog diskursa koju je Ivan Vukoja nazvao “jednom zdravom kritikom kritike nacionalizma”.³⁷ Čini se da se vlaisavljevićevska osuda partizanske matrice koja u nacionalizmu vidi narodne neprijatelje *par excellence* najpotpunije ostvaruje upravo kroz kritiku antinacionalizma na kakvu pozivaju i kakvu provode Vlaisavljević i Vukoja. Iako na prvi pogled izgleda da Vlaisavljević omalovažava kritiku nacionalizma općenito kao nekakvu monomansku rabotu –

204 Nije li svaka gesta kritike nacionalizma nadzemaljska, da ne kažemo božanska? Može li čovjek na ovom svijetu sebe više uzdići nego takvim poslom. Uistinu je veliko iskušenje, toliko veliko da se ne može nikako preuveličati, za svakog onog ko javno osporava samozaljubljenost nacionalista, da ne podlegne samohvali i samoveličanju. To otprilike izgleda ovakvo: “Pogledajte me gdje sam se popeo, dokle sam došao, čemu stremim! Vidim vas sve kao na dlanu! Kako ste zaostali i nisko pali! Treba mene da slijedite, inače zaslužujete samo prezir!”³⁸

– nastavak njegove argumentacije ne ostavlja mjesta sumnji da je njegova kritika kritike nacionalizma usmjerena prvenstveno na ono što Vlaisavljević prepoznaje kao preostatak komunističke/marksističke matrice:

Nije li tako govorio nadčovjek ili novi čovjek komunizma? Nemamo li veliku sklonost takvom govoru s obzirom na veliku tradiciju jednopartijske kritike nacionalističkog pluralizma?³⁹

36 Rastko Močnik, *Koliko fašizma?* (Zagreb: Arkzin, 1998/99), 72–73.

37 Ivan Vukoja, u “Treba pomiriti opstojnost države s pravima naroda”, *Dani*.

38 Ugo Vlaisavljević, “Nadljudi i ološ”, *Nezavisne novine*, 30. 6. 2006.

39 Ibid.

... ima li još kakva *camera obscura* osim one kojom se služe nacionalističke ideologije. Nije li upravo marksistička kritika ideologije ovdje – u kontekstu kritike nacionalizma – važno uporište ideološkog previđanja ili zaslijepljenosti?⁴⁰

Najsazetije, na meti vlaisavljevićevske kritike antinacionalizma nalazi se marksistički informirana ljevičarska kritika, dakle upravo ona kritika nacionalizma koja je u postseferjotskim državama najrjeđa a u bh. javnosti i medijskom prostoru *de facto* nepostojeća, posve zatumljena kulturnacionalnom, lovreновиćevskom kritikom nacionalizma. U svjetlu Vlaisavljevićeve priče o komunističkoj biti nacionalizma, njegova kritika antinacionalizma savršeno je smisljena: baš kao što je u “komunizmu” vladajuća ideologija fingirala “društveno konstruktivnu kritiku” na svoj račun, tako je i “kritika nacionalizma” zapravo puka opsjena koju proizvodi sama nacionalistička ideologija. Na taj način, u vlaisavljevićevskom paradoksu, “posve opravdana kritika nacionalizma zna biti i sama nacionalistička”,⁴¹ odnosno:

Glavni motor kritike nacionalizma je još uvijek vlastiti nacionalizam. Pri tome, naročito imam u vidu nešto što bih nazvao sarajevskim sindromom, a to je da postoji jedan građanski nacionalizam koji je prilično opak. To znači da postoji jedno uparivanje građanskog i perfidno nacionalnog koje bi bilo važno raskrinkati [u Sarajevu – *nap. aut.*] [...] Da bih bio dovoljno jasan, napomenut ću da se iza građanskog “mi” nikako ne smije pojaviti neko etničko “mi” koje ga hrani, nosi i jamči.⁴²

205

Ako je u Vlaisavljevićevoj basni “komunizam” prvo bio antinacionalistički nastrojen, pa je potom ipak “sav” prešao u nacionalizam, a zatim počeo napadati isti taj nacionalizam s antinacionalističkih pozicija, onda zaista nema nikakvog razloga da se *all that jazz* ne završi jednim ljubavnim happy endom: “uparivanjem” predmodernog komunizma-nacionalizma i modernog građanstva.

I upravo u toj tački, koja na prvi pogled izgleda kao posve proizvoljan klimaks jednog farsično prenapuhanog “općeg mjesta”, nailazimo na središnju rajsjinu Vlaisavljevićeva diskursa, pukotinu kroz koju izbija ono što je u Vlaisavljevićevoj teoriji bilo potisnuto u vrijeme “prvobitne akumulacije” njegovog simboličkog kapitala, prije nego je počeo zagovarati modele pomoću kojih se može “izaći na

40 Ugo Vlaisavljević, “Demokratska konsocijacija i nepodnošljivi pluralizam”, *Status* 6 (2005), 112.

41 Vlaisavljević, u “Trebamo pomiriti opstojnost države s pravima naroda”, *Dani*.

42 Vlaisavljević, u “Današnja politika je politika naših zločinaca”, *Dani*.

kraj s nacionalnom mješovitošću”. U pitanju je nerazmrsivo čvorište nacionalizma i cijelog niza pojmova koje je Vlaisavljević nekad elaborirao isključivo u opoziciji nacionalizmu (demokracija, liberalizam, civilno društvo itd.), nerijetko pod depolitizirajućim označiteljem “građanska kultura”.

Moglo bi se reći da je upravo *građanstvo* Vlaisavljevićeva najdraža sablast: on u njemu vidi privilegiranu poziciju koja mu omogućava da povuče granicu između predpolitičkog i političkog. To uspostavljanje binarnosti (dekonstrukcija *à la Vlaisavljević*?) nije prošlo bez mistifikacije: kao pomena vrijedan i “ubjedljiv” razlog za svoj odabir građansko-kulturne pozicije, Vlaisavljević navodi nekakvu “neprevodivost” pojma građanstvo, ma šta god to trebalo značiti. Već ta mistifikacija upućuje da je građanstvo istodobno i Vlaisavljevićeva najtraumatičnija sablast, a to dodatno potvrđuje i nastavak citiranog intervjua u kojemu, samo trenutak nakon što je eksplicitno zabranio opasno združivanje nacionalističkog i građanskog, Vlaisavljević tvrdi sljedeće:

206 Građanska opcija je jedan registar koji ne isključuje nacionalizam. Ona omogućava razumijevanje i pripitomljavanje nacionalizma. Vi možete da budete nacionalist a da u isto vrijeme gajite građanske vrijednosti. Usprkos našem lošem istorijskom iskustvu, nije to nešto po sebi beskrajno ili nepopravljivo loše. Možda je naš glavni problem upravo isključivanje nacionalizma, samorazumljivo preuzimanje titovske matrice. “Ne smije im se dati u politiku, oni su opasni ljudi, jer uđu li tamo, oni će sve uništiti.” Mi bi napokon morali uistinu po prvi put otvoriti politiku za one koji bi nam se mogli predstaviti kao smrtni neprijatelji. Ja sam ubijeden da jedan dugotrajniji rad na civiliziranju nacionalizma, s razvojem civilnog društva umjesto militantnih državnih mjera [...] predstavlja jedinu alternativu, a to je uvođenje miroljubive politike građanstva u pravom smislu riječi.⁴³

Nakon cijele decenije javnog fetišiziranja građanske kulture u opoziciji nacionalističkom ludilu, Vlaisavljević je tek u svom zastupanju konsocijacije priznao da “građanska opcija” *ne isključuje* nacionalizam, da demokracija *ne isključuje* nacionalizam, da ni civilno društvo (o kojemu Vlaisavljević tvrdi: “Moramo se navići na to da i nema drugog oblika društva nego civilno društvo”),⁴⁴ dakle da čak niti ono nužno ne isključuje nacionalizam. Vlaisavljevićevo priznanje tih činjenica – nevoljko priznanje: ne zaboravimo ono njegovo *nikako-ne-smije!* – jedno je od rijetkih kolateralnih dobara u promicanju konsocijacije u BiH: u današnjem hegemonom liberalistič-

43 Ibid.

44 Vlaisavljević, *Etnopolitika i građanstvo*, 299.

kom značenju *gradanstvo* se ni na koji način ne može promatrati kao panacea za etno-nacionalizam.⁴⁵

Posebno je simptomatična Vlasisavljevićeva tvrdnja kako bismo “napokon morali uistinu prvi put otvoriti politiku za one koji bi nam se mogli predstaviti kao smrtni neprijatelji”. Da napokon! Pa skoro već dva desetljeća Bosnom i Hercegovinom vladaju koalicije onih stranaka koje se međusobno optužuju kao smrtni protivnici. U takvom političkom kontekstu, u kojem su upravo najljući neprijatelji istodobno i najpouzdaniji politički saveznici, i sam je rat bio tek nastavljanje koali-cijske politike nacionalnih stranaka drugim sredstvima. U tom smislu, Vlasisavljević je u ogromnom zakašnjenju u odnosu na najprizemniju političku stvarnost u kojoj su, na primjer, Alija Izetbegović i Momčilo Krajišnik bili najbliži suradnici u Predsjedništvu BiH i nakon Srebrenice.

Kako onda pročitati Vlasisavljevićev poziv na otvaranje politike, civiliziranja nacionalizma itd.? Parafraziramo li lacanovski pojam “subjekta za kojeg se pretpostavlja da zna”, mogli bismo reći da Vlasisavljević u nacionalističkim političarima vidi subjekte za koje se pretpostavlja da *ne znaju*:

Kada se govori o našim političarima, često sam sklon da kažem “oprosti im, ne znaju šta rade”. To ne znači da bi ih trebalo iskupiti od odgovornosti, ali znači da treba i neko drugi osim političara da se veoma zauzme da radi na njihovom mjestu ili da pokušava da rješava probleme iz perspektive u kojoj se nalaze političke elite koje donose konkretne političke odluke.⁴⁶

207

Prema našem čitanju, glavni ulog u cijeloj stvari i nije neznanje političara nego pozicija onog “nekog drugog” na kojega Vlasisavljević referira. Ako postoje ikakve sumnje o tome koja bi to instanca trebala nadopuniti neznanje bh. političkih nacionalnih elita i zauzeti se da radi na njihovom mjestu, Ivan Vukoja ih neuvijeno obznajuje: “Nova politička kultura treba najprije biti osmišljena, a zatim i primijenje-

45 Ne zaboravljamo niti kapitalizam koji u Vlasisavljevićevoj slici nije istaknut, ali je implicitan – ne samo da on ne isključuje nacionalizam, nego s njim stoji u uzročnom odnosu: “Nije ni čudo što je dolazak liberalnog kapitalizma u zemlje bivšeg ‘real-socijalizma’ [...] prouzrokovao, kao prvu posledicu, njihovo konstituisanje kao ‘nacije’; i da su [...] ova društva sa takvom lakoćom počela da se razvijaju ka rasističkim uređenjima sa fašistoidnim elementima” (Rastko Močnik, “Subjekt za koji se pretpostavlja da vjeruje i nacija kao nulta institucija”, u *Alterkacije: Alternativni govori i ekstravagantni članci*, Beograd: XX Vek, 1998, 212–213).

46 Vlasisavljević, u “Današnja politika je politika naših zločinaca”, *Dani*.

na u govoru intelektualne elite. Tek tada možemo očekivati, i imamo pravo tražiti, da dođe do promjene političke kulture i političkih paradigmi, odnosno, do promjene u govoru i djelovanju političkih elita.”⁴⁷

Baš kao što se Münchhausen izvukao iz močvare povlačeći samog sebe za perčin, tako bi se i bh. “intelektualna elita” htjela iščupati iz ideološke kaljuge povlačeći samu sebe za svoje “znanje”. Inteligencija proglašava političare neznajšama samo zato da bi sebe mogla promovirati u onu instancu koja je određena znanjem koje je neupitno i neuprljano ideologijom: kao takva, ona bi trebala opismeniti i prosvjetliti sve te političare koji zijevaju po magarećim klupama. Naravno, ne moramo niti pokušati zamisliti kako, recimo, jedan Vlasisavljević podučava Milorada Dodika o Claudeu Lefortu ili Harisa Silajdžića o Chantal Mouffe: u pitanju je potpuno besmisleni scenarij, retorička dimna zavjesa koja tek prikriva činjenicu *da intelektualna elita ne može političare naučiti ničemu što ovi već ne znaju*. Promicanje konsocijacije u BiH zorno je demonstriralo tu stvar: jedino o čemu je intelektualna elita tom prilikom “uspjela naučiti” političare jeste to da se etnička segregacija i teritorijalna podjela mogu strpati pod jedan teorijski utemeljen, “akademski” pojam, i na taj način dobiti svoju “znanstvenu” potvrdu i opravdanje.

208 Jedini razlog zbog kojeg bi se pripadnik intelektualne elite trebao zauzeti da radi na mjestu političara, da sluša njegovim ušima i gleda njegovim očima, jeste taj da “intelektualac” na taj način može (pokušati) doznati šta je to što političar želi čuti i vidjeti, kako bi mu na kraju upravo to i ponudio. Cijena koju intelektualac plaća za svoj pokušaj da “radi na mjestu političara”, odnosno za identifikaciju s političarem, jest samo gubljenje statusa intelektualca, odnosno ono što je Borislav Mikulić nazvao *intelektualčevom izdajom politike*: “Politički grijeh intelektualca nije prelazak u politiku već način na koji želi ostati intelektualac u njoj i čist od nje.”⁴⁸ Biti intelektualcem znači djelovati u registrima koji su drugačiji od registra političkog establishmenta, podsjećati da je politika, kako kaže fraza, previše važna da bi se prepustila političarima. Iz perspektive bh. intelektualne elite, Arhimed je umro iz najbesmislenijeg razloga: umjesto što je crtao svoje krugove, ne samo da se trebao odazvati Marcelovu pozivu, nego mu je trebao otrčati i ponuditi svoje usluge i prije nego je ovaj poslao po njega. Stoga Vlasisavljevićeve iskazi potvrđuju da problem nije samo u onima koji *ne znaju šta rade*, nego još i više u onima koji *znaju šta rade ali svejedno to rade*, dakle ne u navodnom neznanju, nego u cinizmu.

47 Ivan Vukoja, “Intelektualne elite i kritička refleksija”, *Status* 10 (2006), 5, <http://www.status.ba/10%20pdf/1.pdf>.

48 Borislav Mikulić, *Kroatorij Europe: Filisofistička kronika druge hrvatske tranzicije u 42 slike* (Zagreb: Demetra, 2006), 259.

RAŽANJ ZA TE(R)ORIJU

Upravo takav cinizam odlikuje nastupe samoprogllašene bh. intelektualne elite. Kada je u pitanju odnos intelektualne elite prema političarima, za tim cinizmom moramo tragati kroz simptome, upravo zato jer intelektualna elita potiskuje činjenicu da je uzela političare za objekte svoje identifikacije. No, kada je u pitanju odnos intelektualne elite prema onim teoretičarima i kritičarima koji ne pristaju na njezina pravila igre, njezin govor postaje posve neuvijen. Dok bi političare neznalice intelektualna elita još nečemu i podučavala, jer ljudi ipak “ne znaju”, za teoretičare koji ne pristaju na ono za što intelektualna elita kaže da nema alternative, naprosto nema milosti: problem s njima je upravo taj da oni *znaju* i da je to što znaju nepomirljivo s elitnim metaideološkim stajalištima. Ilustrirat ćemo to iskazima kojima je Ivan Vukoja, urednik mostarskog *Statusa* i gorljivi promicatelj konsocijacije, osudio svako mišljenje koje ne haje za ono što on, čini se, smatra za intelektualno-elitne aršine. Zbog njihove rječitosti i raskošnosti, Vukojine iskaze prenosimo *in extenso*:

U Bosni i Hercegovini postoji veliki broj “teoretičara” koji temi ustavnih promjena prilaze kao strogo teorijskom, konceptualnom problemu čija objašnjenja i rješenja nalaze imanentno u sferi (suvremene) političke teorije, odnosno, u sferi različitih teorijskih (filozofskih, socioloških, politoloških) koncepata. Ne mislim pri tom na tumačenja izvjesnih društvenih fenomena u određenom teorijskom ili konceptualnom ključu. Takva tumačenja znaju biti itekako korisna za bolje razumijevanje konkretnih društvenih fenomena, te praktično (društveno, političko) djelovanje na osnovu takvih teorijskih uvida. Problem nastaje kada se “teorija,” odnosno “teoretičari” počinju baviti sami sobom, i kada se društvena i politička stvarnost ne opravdano i ne kritički zanemaruje. Društvena i politička praksa je, čini se, tu samo da bi ostvarila ono što je “teorija” već prije otkrila, definirala i propisala, a što su nam ti “teoretičari” sada spremni slavodobitno obznaniti: postojeće etnopolitičke koncepte u BiH trebamo odbaciti jer su (u naprednom svijetu i recentnoj teoriji) prevladani, političke protagoniste treba smijeniti i zamijeniti jer su nas oni do ovoga i doveli upravo zato što su pristalice starih, prevladanih političkih koncepata; na izborima i referendumima slobodno izraženu volju naroda treba ignorirati jer je to u prvom redu štetno za njih kao građane – budući nisu još svjesni toga da su u prvom redu građani, ne mogu biti niti svjesni da je to za njih štetno, stoga njihovu volju treba ignorirati i raditi na tome da što prije postanu *građanski svjesni*.

Ova čudna mješavina političkog infantilizma i paternalizma, može biti iskrena, ali i hinjena, kao kod jednog dijela “teoretičara” kojima suvremene političke fraze i liberalno-građanski koncepti služe samo kao sredstvo pomoću kojeg nastoje ostvariti praktične i pragmatične ciljeve svoje nacionalne ili interesne skupine. Oni “teroretičari” koji pak iskreno vjeruju u ispravnost i upotrebljivost gotovih “naprednih” opcija i koncepata koje zastupaju, liče na nekoga tko je pročitao gomilu kuharica iz raznih krajeva svijeta i na pamet naučio mnoge recepte ali još uvijek sam zna pripremiti samo tvrdo kuhana jaja. To, naravno, i ne bi bio neki problem, da pri tom ne pokušavaju u glavnom nacionalnom restoranu na jelovnik progurati neke recepte za koje u restoranu nemaju niti namirnica, niti ih kuhari znaju pripremiti a konobari poslužiti, niti ih itko od redovitih gostiju želi naručiti.⁴⁹

210 Bilo bi zanimljivo istražiti je li ikada u povijesti intelektualnog života u BiH poslužena tako slasna, masna i po receptima jedne ideološke *cuisine* zapaprena zabrana teorijsko-kritičarske djelatnosti: zaista, pravi anti-intelektualni ražanj. Povlačenje granice između teorije i “teorije”, teoretičara i “teroretičara” (omaška?), nacionalnih delucija i tvrdo kuhanih jaja, ne pokazuje samo to da je Vukoja zapravo tek *mali od nacionalne kužine* ili, u najboljem slučaju, tip koji više razmišlja stomakom nego glavom. Daleko je važnije to što takvi iskazi razotkrivaju onu tačku u kojoj je usidrena njegova samoskrivljena fantazija o sebi kao neupitnom pripadniku intelektualne elite: u pitanju je uvjerenost naših “intelektualaca” da su privilegirani nekakvim izravnim, ideološki neposredovanim kontaktom sa društveno-političkom stvarnošću. Ili, kako to kaže sam Vukoja:

Ako se mi predstavljamo dijelom intelektualne elite ovoga društva, onda se od nas očekuje jedna kritička refleksija društva zasnovana na analizama i objašnjenjima konkretnih društvenih fenomena i društvenih činjenica, a ne bavljenje temom na način da sebe javno promoviramo kao zagovornike ili protivnike određenih ideja, ili, da javno raspravljamo o knjigama koje smo pročitali. Ako nismo u stanju razgovarati o ovoj temi na način da se naša rasprava konstruktivno reflektira na društvenu stvarnost u kojoj živimo, [...] onda sumnjam da je moguć bilo kakav kvalitativni pomak u bosanskohercegovačkom društvu. Uzmimo postojeću društveno-političku realnost kao referent-

49 Ivan Vukoja, “Bosna i Hercegovina kao moralno-politička dilema”, *Status* 9 (2006), 4–5, <http://www.status.ba/9%20pdf/1.pdf>.

ni okvir ove rasprave, jer ovo nije seminarski razgovor među postdiplomcima nego razgovor o konkretnim društvenim prilikama i problemima.⁵⁰

Sposobnost spekulativnog mišljenja koje bi dovelo u pitanje samu prirodu “konkretne društveno-političke stvarnosti”, taj minimalni *conditio sine qua non* bilo kakve intelektualne djelatnosti, naprosto ne prolazi kod konstruktivnog post-postdiplomca Vukoje. Intelektualna se elita općenito, manje ili više eksplicitno, poziva na društveno-političku stvarnost kao na onaj *factum brutum* koji nas obavezuje ne samo da prihvatimo konsocijaciju kao nešto što nema alternativu, nego funkcionira i kao argument kojim se kritička razmišljanja o konsocijaciji diskvalificiraju ne naprosto kao kritika jednog teorijskog koncepta, nego kao sljepilo spram stvarnosti same i, konačno, kao “utopizam” pod kojim se podrazumijeva nekakva vrsta intelektualnog hendikepa. Tako se, prema Lovrenoviću, određenim bh. teoretičarima koji kritiziraju konsocijaciju

mora pripisati svojevrzni utopizam i nedovoljno uvažavanje povijesne datosti strukture Bosne i Hercegovine s tri nacionaliteta, koja je – i to je ključni i presudni paradoks – upravo u najnovije vrijeme, kroz raspad staroga sistema, kroz djelovanje rata i deset poratnih godina, doživjela definitivno dovršenje i postala krucijalnom, ireverzibilnom političkom činjenicom, potpuno neovisno o tomu sviđa li nam se to ili ne, i kakav sustav i uređenje osobno preferiramo.⁵¹

211

Upravo poigravanje mamcem “osobnih preferenci” posve razgolićuje ciničnost pozivanja na “neosporivu” društvenu stvarnost: Lovrenović kao da insinuirao da niti on intimno nije baš oduševljen tom vražjom konsocijacijom, ali, eto, prilike su takve, nacionalisti vladaju tako dugo da je njihov odlazak s vlasti postao nezamisliv, svi glasaju za nacionalne stranke, nacije su sada “ireverzibilne” činjenice itd., i otud on ipak mora pjevati pjesmu koja mu se, intimno, možda baš i ne sviđa. Reagirati na te argumente pitanjima zašto bi nacionalna struktura BiH bila ireverzibilnijom političkom činjenicom danas nego što je to bila prije, recimo, pedeset godina ili u trenutku raspada SFRJ, značilo bi previdjeti to da ciničnost te tvrdnje dolazi iz pozicije iskazivanja, ne iz njezina sadržaja: ona je strukturirana posve identično poput

50 Ivan Vukoja, u “Konsocijacijski model uređenja države – spas ili krah Bosne i Hercegovine”, *Dani*, 4. 8. 2006, <http://www.status.ba/10%20pdf/26.pdf>.

51 Ivan Lovrenović, “Hladni pogon ludila”, *Feral Tribune*, 24. I. 2007.

pravdanja Brechtova Peachuma koji za sebe kaže da bi bio dobar samo da su okolnosti drugačije (*“Wir wären gut – anstatt so roh, Doch die Verhältnisse, sie sind nicht so”*).⁵²

Eto zašto je u diskusiji o konsocijaciji koja se 2006. i 2007. godine vodila u nekim bh. medijima (a zalomio se i poneki stranački okrugli stol), sam pojam konsocijacije bio ponajmanje važan. Nažalost, kritika koja se suprotstavila zagovaranju konsocijacije fokusirala se na sam taj pojam i pojedine aspekte “konsocijacijskog modela”, potpuno previdjevši ideološki okvir u kojem se rasprava o konsocijaciji vodila (i nastavlja voditi). Ti teoretičari i teoretičarke kao da nisu primijetili da je pravi sadržaj rasprave o konsocijaciji zapravo već sam njezin formalni okvir, koji su bili posve odredili zagovornici konsocijacije. Naime, upravo su advokati konsocijacije, koristeći svoj simbolički medijski kapital, bili ti koji su orkestrirali javnu debatu u vlastitim medijima i pod vlastitim uvjetima. Upozoriti da urednici *Dana* i *Statusa* istodobno sudjeluju u javnoj diskusiji o konsocijaciji, a potom određuju šta će od toga biti objavljeno a šta ne, nulta je tačka kritike koja bi bila svjesna medijske prirode debate. Kritičari konsocijacije koje Lovrenović optužuje za vjerovanje u nekakvu utopijsku BiH, mogu biti optuženi jedino za vjerovanje u mit o nepristranim i objektivnim medijima, o ravnopravnom dijalogu koji bi bio pošteđen utjecaja ideoloških faktora. Tu se igru nije moglo dobiti: ništa bolje ne ilustrira taj odnos nejednakosti, koji je bio potisnut-i-razotkriven kroz javnu diskusiju, od bizarne razmjene na okruglom stolu magazina *Dani* – kada je Nerzuk Ćurak parafrazirao britanskog teoretičara Briana Barryja, Ugo Vlaisavljević mu je odgovorio: “Govorite kao Kardelj.”⁵³

Reći nešto o konsocijaciji ovdje i sada može se jedino ako se kritika pojma konsocijacije zamijeni analizom ideološkog stroja koji je konsocijaciju proizveo kao “temu”: dakle, ne *konsocijacija – za ili protiv?*, nego *kako smo uopće došli do toga da raspravljamo o tom izboru?*; *kome je u interesu da ovu raspravu vodi baš sada?*; *pod čijim se pravilima ona uopće vodi?*, itd. Taj stroj nije dovoljno rastaviti kao spravu za zagovaranje jednog teorijskog pojma; njega treba razmontirati kao ideološki aparat, tačnije kao antiljevičarski i revizionistički mehanizam. Otud, ako elitnim bh. inteligentima već ne možemo dati Kardelja o kojem fantaziraju, malo dijalektičkog materijalizma neće biti naodmet. Tek toliko da prestanu jurišati na sablasti.

52 Primjer preuzimamo od Slavoj Žižeka, u čijem teorijskom opusu kritika cinizma utemeljenog na pragmatičnom pozivanju na “stvarno stanje stvari”, jeste jedan od najčešće opetovanih motiva: između ostalog, vidi Slavoj Žižek, *Nedjeljivi ostatak: Ogled o Schellingu i srodnim pitanjima* (Zagreb: Demetra, 2007), treći dio.

53 Vlaisavljević, u “Treba pomiriti opstojnost države s pravima naroda”, *Dani*.

LAUREATSKI REVIZIONIZAM, JEDNA ILUSTRACIJA

(IZ E-MAIL PREPISKE
NEBOJŠE JOVANOVIĆA I
DAMIRA ARSENIJEVIĆA)

Hej, evo tekstova o kojima sam ti pričao: isti čovjek ih potpisuje, pod istim naslovom su objavljeni u istoj kolumni, u istom listu. Bilo bi to zgodno objaviti negdje, jedan tekst pored drugog – njihov bi kontrast rekao više o razmetljivosti našeg građanskog revizionizma od mnogih analiza...

Mile Stojić, “ZAVNOBiH”, *Dani* 337, 28. II. 2003.

Ovih sam dana negdje pročitao da je u Drugom svjetskom ratu od ustaške i četničke ruke poginulo više od pola milijuna stanovnika Bosne i Hercegovine.

Repriza užasa što se desila u našim danima brojčano je dvostruko manja, ali i dvostruko bezizlaznija. Mi imamo beznađe Daytona, a naši očevi imali su nadu ZAVNOBiH-a. Ime dalekog američkog grada u bosanskom jeziku, naravno u prenesenom značenju, označava drveni šporet, dok kratica ZAVNOBiH ima značenje svjetla u tunelu. Ne volim kratice, mislim da one zagađuju jezik, ali ova je iznimka. Ova zveči kao zlatnik u tamnim odajama pamćenja.

Dakle: Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine bijaše najviše predstavničko tijelo naše države, osnovano u Mrkonjić-Gradu 25. i 26. studenoga 1943. godine. Do osnivačke skupštine došlo je nakon velikih pobjeda Titove vojske nad četničkom i ustaškom žgadijom. Zastupnici (delegati) ZAVNOBiH-a bili su bosanskohercegovački Muslimani, Hrvati i Srbi. Na

prvom zasjedanju, kao polazni dokument, usvojen je onaj čuveni Proglas ZAVNOBiH-a, u kome se kaže da država nije *ni-ni-ni*, već je *i-i-i*.

Dakle, *ni srpska, ni hrvatska ni muslimanska, već i srpska i hrvatska i muslimanska*. Na toj ideji konstituirana je šesta socijalistička republika, koja je u sklopu jugoslavenske federacije bila označena kao zemlja ruda, voda i šuma. Teška industrija. U njenom grbu, koji je izradio partizanski slikar Đorđe Andrejević Kun, bili su tvornički dimnjaci, omeđeni vijencem bjelogorice i četinarara. Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a održano je u Sanskom Mostu u ljeto 1944., a na trećem zasjedanju, koncem travnja 1945. u Sarajevu, ZAVNOBiH je pretvoren u Narodnu skupštinu, koja je izabrala prvu poslijeratnu bosanskohercegovačku Vladu.

Međutim, Bosna i Hercegovina počeo će se istinski razvijati tek nakon implementacije jugoslavenskoga Ustava iz 1974., kad ona ostvaruje istinsku ravnopravnost sa ostalim jugoslavenskim državama u socijalističkoj federaciji. Tih petnaestak godina procvata odredit će dosta čvrsti komunistički kurs druga Branka Mikulića, jednog od najvećih bosanskohercegovačkih političara novijeg vremena. Mikulić se držao zavnbihovske dogme "ko pijan plota", ostvarujući zacrtanu ravnopravnost bosanskohercegovačkih naroda u okviru komunističkog voluntarizma.

Međutim, tadašnja srbijanska komunistička birokracija smatrala je da je ugrožena svuda gdje nije hegemonistična. Pitanje rastakanja Bosne i Hercegovine svodilo se na pokušaj redefiniranja zavnbihovskoga spisa po slijedećoj shemi: Bosna je srpska. Potom: Bosna je hrvatska. Na koncu: Bosna je muslimanska. Rezultat je bilo to da Bosna nije više bila ničija, "da nije više bila", kako je to jednom napisao Ivan Lovrenović, "ljudska kuća". Nego daytonska Bosna.

Kad danas blagdan ZAVNOBiH-a ne obilježavaju bosanskohercegovački Srbi i Hrvati, oni tom ignorancijom samo iznevjeravaju duh svojih predaka. Fašizam sinova prekrilo je, poput crnog oblaka, očevsku antifašističku borbu. Stoga svim bosanskohercegovačkim domoljubima, antifašistima, građanima i građankama, drugaricama i drugovima čestitamo 25. novembra, Dan državnosti naše Republike Bosne i Hercegovine!

Skraćenica ZAVNOBiH postala je ponovno političkom man-trom, posebno kod onih koji su, preferirajući građansku opciju u multinacionalnom ambijentu, dugo zatvarali oči pred činjenicom da je nacionalno pitanje u Bosni i Hercegovini, zapravo, pitanje svih pitanja. Tako je šef Socijaldemokratske partije Zlatko Lagumdžija na svojim nedavnim stranačkim skupovima ovu teško izgovorljivu riječ nekoliko puta spominjao kao odgovor na sve teža iskušenja koja stoje pred socijaldemokratskom opcijom. Ponekad se učini kao da su suvremeni interpretatori povijesti zaboravili na izvorno značenje pojmova koje rabe u svrhu promicanja sve tanjih ideja na domaćoj političkoj burzi.

ZAVNOBiH, naime, bosansku državnost promatrao je isključivo u sklopu stvaranja Druge Jugoslavije. "Odlukom vodstva NOP-a 1943. da se pristupi osnivanju zemaljskih antifašističkih vijeća po pojedinim jugoslavenskim zemljama i pokrajinama, pa prema tome i ZAVNOBiH-a, počela je posljednja faza realizacije jednog od četiri osnovna cilja NOP-a, a to je da se buduća Jugoslavija uredi i izgradi na federativnom principu", piše dr. Mustafa Imamović i dodaje da je cilj te institucije bio da se u okviru te borbe spriječi svaki genocid, ili kako se tada govorilo "bratoubilački rat". Zavnobihovska formula važila je, dakle, u okviru jugoslavenskog socijalističkog federalizma, a iskušenja koja je pred državu donijelo njezino međunarodno priznanje moraju poroditi druge odgovore.

Dva zasjedanja Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (prvo je održano u Mrkonjić-Gradu 25. studenog 1943., a drugo u Sanskom Mostu 30. lipnja 1944.) zaključila su da Bosna nije "ni srpska ni hrvatska ni muslimanska, već je ona i srpska i hrvatska i muslimanska". Ovaj politički rebus sa tri rastavna i tri sastavna veznika bio je moguće jedino u vezivnom tkivu bratstva i jedinstva kao državne ideologije. Čim je taj beton popustio, rasuo se i ZAVNOBiH, a "bratska ljubav među našim narodima" pretvorila se u "plač i škrgut zuba". Zbog toga kovanica ZAVNOBiH ima danas ograničenu upotrebnost, kao formula koja je držala vodu samo u sklopu dr-

žave bratstva–jedinstva, države koja se rasula uz najstrašnije žrtve u Europi u osvit dvadeset prvog stoljeća.

Oni koji danas glorificiraju čari zavnobihovske univerzalnosti trebali bi, stoga, potražiti nešto modernije odgovore na pitanje kako pobunjeni i zavađeni bosanskohercegovački narodi mogu živjeti u miru i prosperitetu i bez fluida bratstva i jedinstva, koji se pokazao kao najcrnja historijska zabluda. Ruku na srce, sva ta partizanska zasjedanja napravila su državu koja je propala, jer nije izdržala iskušenja moderne demokracije.

Ne sjećam se da sam vidio nešto slično još otkako je nečastiva Regan zavrnila vratom u *Istjerivaču đavola*: punih vražjih 180 stepeni! Dobro, znam, nije to neko veliko iznenađenje nakon Gudževićeve analize,* ali svejedno mislim da je Mile Stojić (i) ovaj put nadmašio sebe – drugi tekst objavio je samo nekoliko dana prije nego će za svoju poeziju dobiti Goranov vijenac, dakle spomen na pjesnika koji je dao život za ono po čemu Stojić pljuje. A taman sam pomislio da sam vidio sve što se moglo vidjeti u našoj epohi *basara* i *aralica*. Taj zabludjeli Goran! Stvarno, ko mu je kriv što nije bio mudar poput Stojića pa da odmah prepozna sve te zablude. Tada sigurno ne bi niti skončao tako kako već jest. Nego bi i on i Stojić bili laureati Budakova vijenca.

Veliki pozdrav,
Nebojša

* Vidi Sinan Gudžević, “*Meinungsmacher Mile Stojić*”, *Sarajevske sveske* 3 (2003), 143–172.